

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА КРАЇНОЗНАВСТВА ТА ТУРИЗМУ

ДОСВІД США ТА КАНАДИ В ОРГАНІЗАЦІЇ
МІЖНАРОДНОГО ВЕТЕРАНСЬКОГО ТУРИЗМУ ДЛЯ ВПРОВАДЖЕННЯ
АНАЛОГІЧНИХ ПРОГРАМ В УКРАЇНІ.

за спеціальністю: 242 Туризм
галузь знань: 24 Сфера обслуговування
за освітньо-професійною програмою «Туризм»
на здобуття освітнього ступеню: Бакалавра

Кваліфікаційна робота бакалавра
здобувачки денної форми навчання
Ковтун Анни Вячеславівни

Науковий керівник:
к.геогр.н. Гринюк Діана Юріївна

ЗМІСТ

ВСТУП.....	2
РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи організації туристичних програм для ветеранів війни.	7
1.1. Сутність та значення інклюзивного соціального туризму у розвитку міжнародних ветеранських програм	7
1.2. Ветерани війни як особлива категорія споживачів туристичних послуг (організаційно-правові аспекти).....	14
1.3. Ступінь наукової вивченості зазначених зарубіжних досвідів та методичні аспекти дослідження. (наукові школи, персоналії, етапи дослідження).....	22
РОЗДІЛ 2. Аналіз міжнародного досвіду організації туристичних програм для ветеранів.	31
2.1. Історичні аспекти розвитку туризму як інструменту реабілітації та соціальної інтеграції ветеранів.....	31
2.2. Організація туристичних програм для ветеранів у США	40
2.2. Канадський досвід туристичних програм для ветеранів	47
2.3. Порівняльний аналіз підходів США та Канади з метою визначення кращих досвідних кейсів.	53
РОЗДІЛ 3. Можливості впровадження міжнародного досвіду в Україні, методичні пропозиції.	64
3.1. Оцінка потреб ветеранів України у туристичних послугах та сучасний стан туристичних програм в Україні.....	64
3.2. Рекомендації щодо впровадження міжнародного досвіду в Україні	80
3.3. Розробка концепції туристичної програми для ветеранів в Україні.....	87
ВИСНОВКИ	96
ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ.....	101
ДОДАТКИ.....	109

Вступ

У сучасних умовах розвитку українського суспільства питання підтримки ветеранів війни набуває особливої актуальності. Повномасштабна війна спричинила суттєве збільшення кількості військовослужбовців, які після виконання бойових завдань повертаються до цивільного життя. Для значної частини ветеранів цей процес супроводжується необхідністю подолання наслідків фізичних травм, психологічних переживань, труднощів соціальної адаптації та відновлення звичного способу життя. У зв'язку з цим одним із важливих напрямів державної та суспільної політики стає пошук ефективних механізмів підтримки ветеранів, здатних сприяти їхній реабілітації, соціальній інтеграції та поверненню до активної участі в суспільному житті.

У міжнародній практиці дедалі більшого поширення набуває використання туристичних програм як складової комплексної підтримки ветеранів. У цьому випадку туризм розглядається не лише як форма дозвілля чи відпочинку, а як інструмент фізичного та психологічного відновлення, розвитку соціальних зв'язків і покращення якості життя. Перебування в новому середовищі, участь у групових заходах, активний відпочинок та взаємодія з іншими учасниками створюють умови для зниження рівня стресу, відновлення емоційної рівноваги та формування позитивного досвіду повернення до цивільного життя.

Найбільш розвинені практики організації ветеранського туризму сформувалися у Сполучених Штатах Америки та Канаді. У цих країнах функціонують спеціалізовані програми, які поєднують туристичні, спортивні, рекреаційні та реабілітаційні заходи. Їх реалізація забезпечується завдяки співпраці державних установ, громадських організацій, благодійних фондів та приватного сектору. Основною метою таких програм є створення умов для фізичного відновлення ветеранів, покращення їхнього психологічного стану, розширення соціальних контактів та підтримка процесу адаптації після завершення військової служби.

Для України вивчення міжнародного досвіду у сфері ветеранського туризму має практичне значення, оскільки потреба у створенні ефективних механізмів підтримки ветеранів продовжує зростати. Незважаючи на появу окремих ініціатив у сфері соціального туризму, система спеціалізованих туристичних програм для ветеранів поки що перебуває на етапі становлення. За таких умов аналіз успішних практик США та Канади може стати підґрунтям для формування власної моделі ветеранського туризму, адаптованої до українських реалій, потреб ветеранів та можливостей національної туристичної інфраструктури.

Актуальність дослідження

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну у 2022 році породило безпрецедентне за масштабами зростання ветеранської спільноти: за прогнозами, після завершення активної фази бойових дій Україна матиме від 5 до 6 мільйонів ветеранів та членів їхніх родин, тобто кожна третя-четверта українська родина матиме безпосередній зв'язок із ветеранським статусом. Ця демографічна реальність ставить перед державою, суспільством і науковою спільнотою надзвичайно гостре завдання: розробка ефективних механізмів психофізичного відновлення та соціальної реінтеграції людей, які повертаються після бойової служби.

Одним із доведених світовою практикою інструментів вирішення цього завдання є спеціалізований реабілітаційний туризм. Країни зі значним досвідом участі у збройних конфліктах — насамперед США та Канада — сформували розгалужені системи туристично-рекреаційних програм для ветеранів, ефективність яких підтверджена масивом наукових досліджень: зниження симптомів ПТСР, депресії та тривожності після участі у природоорієнтованих програмах сягає 20–59% (Greer & Vin-Raviv, 2019; Frontiers in Psychology, 2025).

Натомість в Україні системна туристично-реабілітаційна підтримка ветеранів перебуває на початковому етапі формування. Чинні ініціативи, реалізовані здебільшого громадським сектором, є фрагментарними, не

охоплюють всієї території країни, не мають стандартизованої доказової бази та залежать від нестійкого грантового фінансування. Авторське соціологічне дослідження, проведене в межах цієї роботи, підтвердило: 70% ветеранів не обізнані про існування будь-яких програм, а середня оцінка їхньої доступності складає лише 2,7 з 5 балів.

Усе це обумовлює наукову та практичну актуальність цього дослідження: системне вивчення і адаптація зарубіжного досвіду туристичних програм для ветеранів є необхідним підґрунтям для розбудови вітчизняної системи реабілітаційного туризму, що відповідає реальним потребам і масштабу ветеранської спільноти України.

Мета і завдання дослідження

Мета роботи — дослідити міжнародний досвід організації туристичних програм для ветеранів у США та Канаді, виявити їхні ключові організаційні, фінансові та змістовні характеристики та розробити на цій основі конкретні пропозиції щодо впровадження кращих практик в Україні, включно з авторською концепцією туристично-реабілітаційної програми.

Для досягнення мети було поставлено такі завдання:

- дослідити теоретичні засади інклюзивного соціального туризму та його роль у формуванні ветеранських реабілітаційних програм;
- проаналізувати організаційно-правовий статус ветеранів як окремої категорії споживачів туристичних послуг у США, Канаді та Україні;
- систематизувати наукову вивченість проблематики та охарактеризувати основні дослідницькі школи і методологічні підходи;
- дослідити історичні аспекти становлення туризму як інструменту реабілітації ветеранів;
- проаналізувати сучасний стан і провідні програми туристичної підтримки ветеранів у США та Канаді;
- здійснити порівняльний аналіз американської та канадської моделей з метою визначення кращих практик;

- провести авторське соціологічне дослідження потреб українських ветеранів у туристичних послугах;
- систематизувати існуючі туристичні та рекреаційні програми для ветеранів в Україні;
- сформулювати системні рекомендації щодо впровадження міжнародного досвіду;
- розробити концепцію туристичної програми «Стежка додому» для ветеранів України.

Об'єктом дослідження є система організації туристичних програм, спрямованих на реабілітацію, рекреацію та соціальну реінтеграцію ветеранів війни. **Предметом** дослідження є організаційні моделі, фінансові механізми, змістовне наповнення та правові засади туристичних і рекреаційних програм для ветеранів у США та Канаді, а також можливості й умови їхньої адаптації до українського соціально-економічного та правового контексту.

Наукова новизна дослідження полягає в такому:

Вперше здійснено системний порівняльний аналіз американської та канадської моделей туристично-реабілітаційних програм для ветеранів крізь призму п'яти аналітичних критеріїв (інституційна архітектура, фінансова модель, охоплення, терапевтична ефективність, потенціал запозичення), що дозволило виявити як спільні принципи ефективності, так і принципові відмінності між двома моделями.

Вперше в українській туризмознавчій та соціально-географічній науці проведено пілотне емпіричне дослідження потреб ветеранів України у туристичних і рекреаційних послугах (авторське опитування, n=10, травень–червень 2026 р.) та здійснено кількісний аналіз ключових бар'єрів і пріоритетів цільової аудиторії.

Систематизовано існуючі туристичні та рекреаційні програми для ветеранів в Україні у розрізі ініціаторів, форматів і цільових аудиторій, що вперше сформувало цілісну картину сучасного стану цього сектору.

Розроблено авторську концепцію туристичної програми «Стежка додому» — першу стандартизовану, модульну, науково обґрунтовану та фінансово диверсифіковану модель публічно-приватної туристично-реабілітаційної програми для ветеранів в Україні, яка синтезує кращі практики США та Канади з урахуванням специфіки вітчизняних умов.

У роботі використано комплекс взаємодоповнювальних **методів**.

Теоретичні методи. Системний аналіз — для дослідження туристично-реабілітаційних програм як цілісних систем із взаємопов'язаними компонентами. Синтез — для формування узагальнених характеристик та концептуальних моделей на основі аналізованих джерел.

Порівняльний метод є центральним методологічним інструментом роботи: він застосовується для зіставлення американської та канадської моделей, виявлення їхніх спільних рис і відмінностей, а також для порівняння міжнародного досвіду з українськими реаліями.

Метод систематичного огляду літератури використовувався для реконструкції наукової вивченості теми, характеристики провідних дослідницьких шкіл і хронології розвитку дослідницького поля.

Метод аналізу нормативно-правових документів — для дослідження законодавчої бази визначення статусу ветеранів та правових механізмів туристичної підтримки у США, Канаді та Україні.

Метод аналізу конкретних випадків (case study) — для детального вивчення шести програм-кейсів (Honor Flight, Warrior Expeditions, NVSSC, TPL Expeditions, Soldier On, Invictus Games) за єдиною схемою оцінювання.[66]

Соціологічний метод — авторське емпіричне дослідження у формі структурованого онлайн-анкетування (Google Forms) ветеранів та учасників бойових дій (n=10, травень–червень 2026 р.) для визначення потреб, преференцій і сприйняття існуючих програм.

Статистичні методи — для обробки та інтерпретації кількісних даних опитування: розрахунок відносних частот, середніх значень, структурний аналіз відповідей.

Картографічно-просторовий підхід — для ідентифікації регіонів реалізації програм та потенційних майданчиків для впровадження розробленої концепції в Україні.

Проектний метод — для розробки концепції програми «Стежка додому», що включає постановку цілей, проектування модулів, фінансової моделі, партнерської структури та дорожньої карти впровадження.

Розділ 1. Теоретичні основи організації туристичних програм для ветеранів війни.

1.1. Сутність та значення інклюзивного соціального туризму у розвитку міжнародних ветеранських програм

Сучасний розвиток міжнародного туризму дедалі більше орієнтується на принципи соціальної відповідальності, доступності та інклюзії, що зумовлює актуалізацію концепції інклюзивного соціального туризму як важливого інструменту суспільного розвитку. Особливого значення цей напрям набуває у контексті формування та реалізації міжнародних програм підтримки ветеранів, які становлять специфічну категорію споживачів туристичних послуг із комплексом фізичних, психологічних і соціальних потреб. Зростання кількості ветеранів у різних країнах, зумовлене сучасними військово-політичними процесами, актуалізує необхідність пошуку ефективних механізмів їхньої реабілітації, соціальної адаптації та інтеграції у цивільне життя. [21]

Інклюзивний соціальний туризм у цьому контексті виступає не лише як форма організації дозвілля, але й як багатофункціональний інструмент, що поєднує рекреаційні, терапевтичні та соціалізаційні аспекти. Його сутність полягає у забезпеченні рівного доступу до туристичних послуг для всіх категорій населення, зокрема осіб із особливими потребами, до яких належать

і ветерани. Завдяки створенню адаптованої інфраструктури, спеціалізованих туристичних продуктів та програм супроводу, інклюзивний туризм сприяє відновленню психоемоційного стану ветеранів, покращенню їхнього фізичного здоров'я та зміцненню соціальних зв'язків. На міжнародному рівні інклюзивний соціальний туризм інтегрується у систему ветеранських програм, що реалізуються за підтримки державних інституцій, міжнародних організацій та громадського сектору. Такі програми передбачають обмін досвідом, міжкультурну взаємодію, участь у тематичних турах та реабілітаційних заходах, що сприяє формуванню нових соціальних ролей ветеранів та їхньому залученню до глобальних суспільних процесів. У цьому аспекті туризм виконує функцію не лише інструменту відновлення, але й засобу міжкультурної комунікації та зміцнення міжнародного співробітництва.[23]

Концептуальні основи соціального туризму: витоки та еволюція поняття. Соціальний туризм як самостійна концепція бере початок у першій половині XX століття і нерозривно пов'язаний із процесами демократизації суспільства, розширення соціальних прав та формування держави загального добробуту. Зародившись переважно в Європі, цей напрям туристичної діяльності від початку мав на меті подолання нерівності у доступі до відпочинку та подорожей між різними верствами населення.[24]

Перше академічне визначення запропонував швейцарський дослідник В. Хунцікер (W. Hunziker) у 1951 році, описавши соціальний туризм як «відносини і явища у сфері туризму, що виникають внаслідок участі в подорожах економічно слабких або інакше знедолених верств суспільства» (Hunziker, 1951). Це визначення стало відправною точкою для наступних десятиліть наукової дискусії. Воно акцентувало увагу не лише на економічному вимірі доступності туризму, але й на більш широкому соціальному контексті — визнанні того, що відпочинок є невід'ємною складовою гідного людського життя, а не привілеєм заможних.[32] Протягом другої половини XX століття поняття соціального туризму зазнало суттєвої трансформації. Якщо в 1950–1970-х роках воно передусім асоціювалося з

організацією доступного відпочинку для промислових робітників та їхніх родин, то з 1980-х років фокус поступово змістився у бік нових категорій вразливого населення — осіб з інвалідністю, неповних сімей, людей похилого віку, безробітних. Цей зсув відображав глибші соціальні зміни: зростання рівня добробуту традиційного робітничого класу та появу нових форм соціального виключення. [14] Сучасне академічне розуміння соціального туризму є значно ширшим і охоплює «всі види діяльності, відносини та явища у сфері туризму, що виникають внаслідок включення інакше знедолених та виключених груп до участі в туризмі» (Minnaert, Diekmann & McCabe, 2011). Ця дефініція принципово важлива, оскільки наголошує на активному характері процесу включення: соціальний туризм — це не пасивне надання знижок, а цілеспрямована система заходів, що забезпечують реальну участь маргіналізованих груп у туристичній діяльності. Шотландський дослідник С. МакКейб (S. McCabe) у статті «What is social tourism?» (2009) систематизував теоретичні підходи до розуміння соціального туризму та запропонував модель, що виділяє чотири основні категорії: модель участі (participation model), модель включення (inclusion model), модель адаптації (adaptation model) та модель стимулювання (stimulation model). Ця типологія дозволяє аналізувати різні механізми реалізації соціального туризму — від субсидованих путівок до комплексних програм реабілітації через подорожі, що є особливо актуальним у контексті ветеранських програм.[24]

Міжнародно-правові засади інклюзивного туризму. Визнання туризму як права людини та інструменту соціальної інклюзії знайшло відображення у низці ключових міжнародних документів. Ці документи формують нормативне підґрунтя, в рамках якого функціонують і ветеранські туристичні програми.

Відправною точкою є Загальна декларація прав людини ООН 1948 року, стаття 24 якої закріплює право кожної людини на відпочинок і дозвілля. Хоча цей документ не згадує туризм безпосередньо, він заклав філософський фундамент для подальшого визнання права на відпочинок як соціального

права, реалізація якого є обов'язком держави. Найбільш розгорнутим галузевим документом є Глобальний кодекс етики туризму ЮНВТО (UNWTO Global Code of Ethics for Tourism, 1999), який прямо вказує, що «туристична діяльність має сприяти захисту прав людини і, зокрема, індивідуальних прав найбільш вразливих груп». Цей документ встановлює обов'язок держав і туристичної індустрії забезпечити доступність туристичних послуг для всіх категорій населення, незалежно від їхнього соціального становища, стану здоров'я чи наявності інвалідності.[35] Рамкова конвенція ЮНВТО з етики туризму, прийнята у 2019 році, посилила ці зобов'язання, безпосередньо вказавши на обов'язок туристичного сектора «сприяти захисту прав найбільш вразливих груп — жінок, корінних народів та осіб з інвалідністю» (UNWTO, 2020).[41] Це положення є принципово значущим для ветеранів, оскільки значна їхня частина має інвалідність або хронічні захворювання, набуті внаслідок бойових дій. На рівні ООН питання інклюзивного туризму пов'язане з Цілями сталого розвитку (ЦСР), зокрема ЦСР 10 — «Скорочення нерівності». Спільна доповідь ООН з туризму та Всесвітнього альянсу туризму наголошує, що «туризм, підкріплений належною політикою, системою управління та інвестиційними механізмами, здатен стимулювати соціальну інтеграцію та розвиток громад, приносячи особливу користь найбільш незахищеним групам населення» (UN Tourism & WTA, 2026). Важливою міжнародною організацією у цій сфері є Міжнародна організація соціального туризму (ISTO — International Social Tourism Organisation), заснована у 1963 році. ISTO стверджує, що «соціальна стійкість туризму є головною опорою його сталого розвитку», та підтримує державні й некомерційні програми, спрямовані на забезпечення доступу до туризму для всіх верств суспільства, включно з ветеранами (ISTO, 2024). Організація регулярно проводить дослідження, нагороджує найкращі практики та пропагує концепцію «Tourism for All» — туризму для всіх.[15]

Інклюзивний туризм та соціальна реінтеграція: теоретичний взаємозв'язок. Концепція соціальної інклюзії через туризм базується на

розумінні того, що участь у туристичній діяльності є не лише споживанням послуги, а й активним соціальним актом, що сприяє формуванню ідентичності, розширенню соціальних зв'язків та відновленню відчуття повноцінної участі у суспільному житті. Дослідники Доннеллі та Коклі (Donnelly & Coakley, 2002) визначають соціальну інклюзію через п'ять ключових принципів: визнання цінності особистості, людський розвиток, залученість та участь, близькість та матеріальний добробут. Туризм здатен забезпечити реалізацію кожного з цих принципів — особливо стосовно ветеранів, які часто стикаються з відчуженням від суспільства, втратою соціальних ролей та кризою ідентичності після повернення з бойових дій. Роботи Гранта та Клюге (Grant & Kluge, 2012) демонструють, що туризм здатен «розширювати обмежені соціальні середовища, полегшувати соціальну взаємодію і мережі, стверджуючи нову ідентичність особистості». Цей механізм має особливе значення для ветеранів: людина, яка пережила бойовий досвід, повертаючись до цивільного життя, нерідко відчуває, що не належить ні до армії, ні до «мирного» суспільства. Туристичні програми, орієнтовані на ветеранів, надають можливість сформувати нову спільноту, нову ідентичність — «ветеран, який мандрує і відновлюється». Соціальний туризм також безпосередньо пов'язаний із концепцією «Tourism for All», що первісно розроблялася для осіб з інвалідністю. Ці дві концепції об'єднує спільна ідея — туристична індустрія повинна бути адаптована до потреб усіх споживачів, а не лише фізично та фінансово спроможних. Враховуючи, що значна частина ветеранів бойових дій має фізичні чи психологічні обмеження, поєднання обох концепцій є особливо доречним (McCabe & Diekmann, 2015).

Терапевтичний вимір туризму у ветеранських програмах: доказова база. Зв'язок між туристичною діяльністю та відновленням психологічного здоров'я ветеранів є предметом активних наукових досліджень, особливо починаючи з 2010-х років. Накопичена доказова база переконливо свідчить про те, що туризм і рекреація на відкритому повітрі є ефективними інструментами реабілітації для людей, які пережили бойовий досвід.

Систематичний огляд досліджень, виконаний Гріром та Він-Равів (Greer & Vin-Raviv), виявив 13 наукових праць, більшість з яких опубліковані після 2011 року, що кількісно або якісно оцінювали різні форми рекреаційних інтервенцій для ветеранів з ПТСР. Програми включали садівництво, вітрильний спорт, рибальство нахлистом, серфінг, туристичні походи та зимові види спорту. Важливо, що «фокус цих інтервенцій полягав не в активному лікуванні ПТСР, а в освоєнні нових рекреаційних навичок, що дозволяло уникати елементів стигматизації, які є відомими бар'єрами для звернення по допомогу серед ветеранів» (Greer & Vin-Raviv, цит. за РМС, 2020). Одним із найбільш вражаючих є дослідження програми серфінг-терапії Operation Surf [29], проведене серед 41 ветерана з ПТСР. Результати засвідчили зниження симптомів загальної тривоги на 59%, депресії — на 44%, а симптомів ПТСР — на 38% безпосередньо після тижневої програми. Через 30 днів після завершення програми показники залишалися суттєво покращеними порівняно з вихідними значеннями (РМС, 2024). Ці дані є науково значущими, оскільки отримані з використанням валідизованих психометричних шкал (GAD-7, PHQ-8, PCL-5) та фізіологічних вимірювань. Довгострокова групова природо-асистована терапія для ветеранів з хронічним ПТСР, описана у журналі «Journal of Child & Adolescent Group Therapy» (2023), підтвердила, що «перебування у природному середовищі є ключовим лікувальним чинником», а групова динаміка забезпечує платформу для реабілітаційних зусиль. Особливо цінним є висновок про те, що природо-асистована терапія є ефективним доповненням для тих ветеранів, хто не досяг достатнього покращення внаслідок індивідуальної психотерапії.[42]

Дослідження організації Warrior Expeditions, яка організовує багатомісячні піші маршрути по Аппалацькій стежці для ветеранів, виявило ключові теми, що виникали у відгуках учасників: соціальне возз'єднання, внутрішній спокій та рефлексія. Учасники повідомляли про зростання самоприйняття і сприймали маршрут як «час для зцілення» (NEEF, 2025). Таким чином, туризм і рекреаційна діяльність виконують щодо ветеранів низку

взаємопов'язаних терапевтичних функцій: знижують симптоматику ПТСР, тривоги та депресії; сприяють фізичній реабілітації через активну рухову діяльність; забезпечують «природне» середовище для соціальної взаємодії без стигматизуючого контексту психіатричної допомоги; надають можливість для набуття нових навичок і формування нової ідентичності поза межами бойового досвіду.[48]

Роль міжнародних ветеранських туристичних програм у системі соціального захисту. Міжнародні ветеранські туристичні програми слід розглядати не як самостійний, ізольований сектор, а як органічну складову ширшої системи соціального захисту учасників бойових дій. Їхня ефективність значною мірою визначається ступенем інтеграції з іншими компонентами реабілітаційної системи — медичною допомогою, психологічною підтримкою, програмами зайнятості та соціального супроводу. З організаційної точки зору, ветеранський туризм функціонує на перетині щонайменше трьох інституційних сфер. По-перше, це система соціального захисту, яка визначає категорії осіб, що мають право на підтримку, та механізми її фінансування. По-друге, це індустрія туризму і гостинності, яка безпосередньо надає послуги. По-третє, це система охорони здоров'я, зокрема психічного, яка забезпечує медичний супровід та оцінює ефективність програм.[35] Досвід США та Канади, що детально розглядається у наступних розділах, переконливо демонструє, що найбільш ефективними є програми, які забезпечують цю міжсекторальну координацію. Зокрема, американська програма Tactical Traveler Group, заснована на партнерстві з готелями, круїзними компаніями та туристичними провайдерами, «надає ветеранам можливості для відпочинку, відновлення та возз'єднання» через механізм суттєвих знижок та безкоштовних путівок (Travel and Tour World, 2025). Аналогічно, некомерційна організація IHOOT (In Honor of Our Troops) забезпечує безкоштовні туристичні ретрити для військовослужбовців та ветеранів і їхніх родин, надаючи доступ до понад 600 курортів по всьому світу (IHOOT, 2024). Важливим аспектом міжнародних ветеранських програм є

їхній потенціал для подолання ізоляції та відновлення соціальних зв'язків — проблеми, що є особливо гострою для ветеранів, які після демобілізації нерідко втрачають структуроване середовище спілкування, притаманне військовій службі. Організовані групові туристичні поїздки дозволяють сформувати нові соціальні мережі на основі спільного досвіду, що є важливим чинником психологічного відновлення.[42]

1.2. Ветерани війни як особлива категорія споживачів туристичних послуг (організаційно-правові аспекти)

Визначення ветеранів війни як окремої категорії споживачів туристичних послуг зумовлене не лише їхніми специфічними потребами у відновленні та реабілітації, а й особливим правовим статусом, який надає державі підстави для цілеспрямованого регулювання їхньої участі у туристичній діяльності. У науковій літературі з туризмознавства та соціальної політики ветерани традиційно розглядаються як вразлива група населення, що потребує спеціалізованого підходу як на рівні нормативно-правового забезпечення, так і на рівні організації туристичного продукту.[39]

З організаційної точки зору, ветеранський туризм функціонує на перетині щонайменше трьох інституційних сфер: системи соціального захисту, індустрії туризму та охорони здоров'я. Це зумовлює необхідність міжвідомчої координації та формування спеціалізованої нормативної бази, яка б регулювала права ветеранів як споживачів туристичних послуг, стандарти якості таких послуг, механізми фінансування програм та відповідальність учасників ринку. Досвід держав зі сталими демократичними традиціями — зокрема США та Канади — свідчить про те, що ефективність ветеранських туристичних програм безпосередньо залежить від ступеня правової інституціоналізації цієї сфери. З правової точки зору, статус ветерана в більшості держав закріплюється спеціальним законодавством, яке визначає коло осіб, що мають право на відповідні пільги та програми підтримки, зокрема у сфері туризму та рекреації. Водночас нормативне регулювання

ветеранського туризму як самостійного інституту залишається недостатньо розробленим у вітчизняній правовій доктрині, що актуалізує необхідність звернення до зарубіжного досвіду. Метою цього розділу є аналіз організаційно-правових засад, що визначають особливий статус ветеранів як суб'єктів туристичного ринку, з урахуванням їхніх специфічних потреб та існуючих механізмів державного регулювання — як теоретичного підґрунтя для порівняльного дослідження моделей ветеранського туризму у США та Канаді.[39]

Правове визначення статусу ветерана: порівняльний аналіз. Визначення ветерана як суб'єкта правових відносин є відправною точкою для формування будь-якої системи підтримки, включно з туристичними програмами. Правовий статус ветерана безпосередньо визначає коло осіб, що мають право на спеціалізовані послуги, пільги та програми — а отже, є ключовим організаційним критерієм при формуванні ветеранського туристичного ринку.[45]

У США правовий статус ветерана закріплений у федеральному законодавстві (Title 38, United States Code) і визначається через дві ключові умови. По-перше, особа повинна мати досвід дійсної військової служби у збройних силах США — у військово-морських, сухопутних або повітряних силах. По-друге, вона має бути звільнена з військової служби «за умовами, що не є ганебними» (under conditions other than dishonorable). Для отримання більшості пільг від Департаменту у справах ветеранів США особа повинна мати дійсну військову службу протягом мінімального терміну — як правило, не менше 24 місяців — та бути звільненою «за умовами, що не є ганебними». Департамент у справах ветеранів США надає широкий спектр пільг ветеранам збройних сил та окремим членам їхніх сімей, зокрема щомісячні виплати ветеранам з інвалідністю, медичну допомогу, освітні пільги, житлову допомогу та поховальні виплати. Ця система є основою, на якій будуються спеціалізовані туристичні та рекреаційні програми.[35]

У Канаді правова база ветеранства формується сукупністю законодавчих актів, серед яких центральне місце посідає Veterans Well-being Act (Закон про добробут ветеранів). Департамент у справах ветеранів Канади відповідає за надання послуг і пільг, що відповідають потребам членів Канадських збройних сил, ветеранів та їхніх сімей. Ці послуги і пільги закріплені в різних законодавчих актах і нормативних документах.[47] Особливий інтерес у контексті туристичних програм становить канадська система реципрокних угод: Нормативні акти про охорону здоров'я ветеранів Канади уповноважують надання медичних послуг ветеранам країн, з якими укладені відповідні угоди (США, Великобританія, Австралія, Нова Зеландія та Південна Африка) — незалежно від місця проживання. Це положення є принципово важливим з огляду на міжнародний вимір ветеранського туризму, оскільки воно фактично забезпечує правову основу для отримання медичної допомоги ветеранами-туристами за кордоном.[47] Канадський підхід відрізняється від американського наявністю окремого документа — «Білля про права ветеранів» (Veterans Bill of Rights). Білля про права ветеранів є всеосяжною декларацією прав для всіх ветеранів воєнної служби, ветеранів та військовослужбовців Канадських збройних сил, членів Королівської канадської кінної поліції, подружжя, партнерів та осіб, що доглядають за ветеранами. Він встановлює права ветеранів у доступі до програм і послуг Департаменту у справах ветеранів.[47] В Україні правова основа статусу ветерана визначається насамперед Законом «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (1993, зі змінами). Головним документом, що визначає категорії ветеранів, є цей закон. Учасниками бойових дій вважаються військовослужбовці та інші особи, які безпосередньо брали участь у бойових діях або забезпечували їх проведення в зонах активних бойових дій. Це охоплює Збройні сили, Національну гвардію, Державну прикордонну службу, Службу безпеки, сили МВС та інші силові структури. [Frontliner](#) Важливою особливістю сучасного стану українського законодавства є його активна трансформація в умовах повномасштабного вторгнення. Верховна Рада

України прийняла закон, що спрощує порядок надання статусу учасника бойових дій: відтепер для його отримання достатньо подати довідку про безпосередню участь в обороні України. Крім того, з 2024 року Україна перейшла до більш автоматизованої моделі: інформація про участь у бойових діях вноситься до Єдиного державного реєстру ветеранів, після чого статус присвоюється без додаткових відвідувань установ. [Visit UkraineFrontliner](#)

Масштаб ветеранської аудиторії як туристичного ринку. Розуміння кількісних параметрів ветеранської аудиторії є необхідною передумовою для оцінки потенціалу ветеранського туристичного ринку та обґрунтування доцільності розробки спеціалізованих програм. У США загальна чисельність ветеранів збройних сил становить понад 18 мільйонів осіб (U.S. Census Bureau, 2023). Це надзвичайно значуща демографічна група, яка формує окремий сегмент туристичного ринку із специфічними потребами і купівельною поведінкою. Серед пільг, що надаються ветеранам США, — щомісячні виплати особам з інвалідністю, медична допомога, освітні пільги, житлова допомога та поховальне забезпечення. Ці виплати формують фінансову базу, яка, з одного боку, може використовуватися для туристичних витрат, а з іншого — свідчить про наявність у значної частини ветеранів обмежень здоров'я, що впливають на характер туристичного попиту. В Україні масштаб майбутньої ветеранської аудиторії є безпрецедентним. Після завершення активної фази конфлікту Україна може мати від 5 до 6 мільйонів осіб, які вважатимуться ветеранами або членами сімей ветеранів, — тобто кожна третя-четверта українська родина матиме безпосередній зв'язок з ветеранським статусом. Цей демографічний прогноз кардинально змінює масштаб завдання з організації туристичних та реабілітаційних програм і робить їхню системну розбудову стратегічним пріоритетом. З погляду економіки туризму, ветерани з інвалідністю є частиною ширшого ринку інклюзивного туризму. За даними організації Open Doors Organisation, дорослі особи з інвалідністю в США витрачають понад 17 мільярдів доларів на рік на туристичні подорожі. Ветерани, які набули інвалідності внаслідок бойових дій, є важливою складовою цього ринкового

сегменту, що потребує цілеспрямованого продуктового пропозиції від туристичної індустрії.[7]

Специфічні потреби ветеранів як споживачів туристичних послуг. Ветерани як споживачі туристичних послуг відрізняються від загальної аудиторії туристичного ринку насамперед наявністю комплексу специфічних потреб, що безпосередньо формуються під впливом бойового досвіду. Ці потреби мають психологічний, фізичний та соціальний вимір і повинні враховуватися при розробці туристичних продуктів і програм. **Психологічний вимір.** ПТСР є однією з найпоширеніших психологічних проблем серед ветеранів бойових дій. Департамент у справах ветеранів США оцінює, що 7% усіх ветеранів розвивають ПТСР на певному етапі свого життя, а серед учасників операцій «Іракська свобода» та «Непохитна свобода» цей показник сягає 29%. ПТСР суттєво впливає на споживчу поведінку у сфері туризму: особи з ПТСР можуть уникати людних місць, гучних звуків, певних ситуацій, що асоціюються з бойовим досвідом, і потребують особливих умов під час подорожей.[12] Поширеність ПТСР у військових популяціях інтенсивно досліджується після розгортання операцій в Іраку та Афганістані: дані свідчать про високі показники — в окремих випадках до 20% — серед тих, хто брав участь у цих конфліктах. При цьому є докази того, що з часом після повернення з місій рівень ПТСР зростає. [nih](#) Суттєвою перешкодою для участі ветеранів у будь-яких програмах підтримки, включно з туристичними, є стигматизація звернення по допомогу. Для багатьох ветеранів з ПТСР звернення по допомогу є вкрай складним, оскільки передбачає пряме обговорення свого травматичного досвіду. Цей бар'єр у поєднанні із загальною стигматизацією психічних захворювань у суспільстві змушує занадто багатьох ветеранів уникати необхідної психологічної допомоги. Туристичні програми, що не позиціонуються як «лікування», а пропонуються як відпочинок і пригоди, є значно більш прийнятними для цієї аудиторії.[12] **Фізичний вимір.** Значна частина ветеранів бойових дій має фізичні обмеження або інвалідність, набуті внаслідок поранень чи захворювань, пов'язаних із службою. Це обумовлює

особливі вимоги до туристичної інфраструктури: безбар'єрний доступ, адаптовані транспортні засоби та засоби розміщення, наявність медичного персоналу або можливість оперативного отримання медичної допомоги. Доступний туризм — це постійне прагнення забезпечити доступність туристичних напрямів, продуктів і послуг для всіх людей незалежно від фізичних обмежень або інвалідності. Окрім осіб з постійними фізичними вадами, він також сприяє подорожуванню батьків із малими дітьми, людей похилого віку та осіб із тимчасовими травмами. **Соціальний вимір.** Соціальна реінтеграція є одним з ключових викликів для ветеранів після повернення до цивільного життя. Численні дослідження ідентифікують значну кількість програм підтримки ветеранів у їхньому переході до цивільного життя. При цьому ветерани повідомляють про численні бар'єри для участі у програмах, зокрема стигматизацію, брак поінформованості та матеріальні обмеження. Туристичні програми, що поєднують груповий формат і цілеспрямовану роботу зі соціальними зв'язками, можуть ефективно знижувати ці бар'єри.

Організаційні механізми реалізації ветеранських туристичних програм. Організаційна архітектура ветеранських туристичних програм передбачає взаємодію кількох ключових суб'єктів: державних органів, некомерційних організацій та приватного туристичного бізнесу. Ефективність системи визначається якістю координації між цими суб'єктами та чіткістю розподілу відповідальності. У США центральним державним органом є Департамент у справах ветеранів (U.S. Department of Veterans Affairs — VA), що охоплює три основні напрями: Veterans Health Administration (охорона здоров'я), Veterans Benefits Administration (пільги та компенсації) та National Cemetery Administration (ритуальні послуги). Рекреаційні та туристичні програми реалізуються переважно через Veterans Health Administration у рамках реабілітаційних ініціатив. Важливу роль відіграє також Програма літніх спортивних ігор для ветеранів (National Veterans Summer Sports Clinic), що організовується спільно VA та Паралімпійським комітетом США. Дослідження, що охопило понад 7 500 ветеранів, виявило значне покращення

показників ПТСР, депресії та соціальної реінтеграції внаслідок застосування мультимодальних втручань. Соціальна підтримка виявилася критичним чинником успішності втручань, а програми за участю рівних (peer-led) та програми із залученням сімей сприяли встановленню зв'язків і зверненню по допомогу.

У Канаді Veterans Affairs Canada (VAC) реалізує комплексний підхід до підтримки ветеранів. Програма незалежності ветеранів (Veterans Independence Program) є національною програмою домашнього догляду, що надає фінансову допомогу для отримання послуг, зокрема персонального догляду, ведення домашнього господарства, забезпечення харчуванням та адаптації житла. Водночас розвиток туристичних і рекреаційних програм значною мірою відбувається через мережу некомерційних організацій та за підтримки приватного сектору.[47] Некомерційний сектор відіграє критично важливу роль у реалізації ветеранських туристичних програм. Організація ІНООТ (In Honor of Our Troops) забезпечує безкоштовні туристичні ретрити для військовослужбовців та ветеранів і їхніх родин, надаючи доступ до понад 600 курортів по всьому світу через партнерство з готельними мережами та туристичними провайдерами. Програма Tactical Traveler Group будує свою модель на системі глибоких знижок та спонсорованих подорожей через партнерство з курортами, круїзними компаніями та готельними мережами.

Правові гарантії ветеранів у сфері туризму і відпочинку: стан та прогалини

Аналіз чинного законодавства США, Канади та України виявляє як спільні риси, так і суттєві відмінності у правовому регулюванні доступу ветеранів до туристичних та рекреаційних послуг.

В Україні відповідно до Закону «Про статус ветеранів війни та гарантії їх соціального захисту» учасники бойових дій та прирівняні до них особи, а також члени їхніх сімей мають право на пільги від держави у сферах медичного обслуговування, комунальних послуг, земельних і житлових питань, транспорту, освіти та сімейної підтримки. Зокрема, ветерани мають право на

безкоштовний проїзд усіма видами міського та міжміського транспорту, пільги на санаторно-курортне лікування тощо.[45] Однак, незважаючи на формальне закріплення прав, їхня практична реалізація нашо́вхується на серйозні перешкоди. Хоча закон встановлює рамки, фактичний рівень підтримки часто залежить від місцевих бюджетів, участі у державних програмах та ефективності місцевих служб у справах ветеранів. Внаслідок цього два ветерани з однаковим статусом можуть мати різний доступ до пільг залежно від регіону.[8] Рада Європи визнає актуальність цієї проблеми: у рамках Плану дій Ради Європи для України «Стійкість, відновлення та реконструкція» на 2023–2026 роки реалізується проект, метою якого є посилення захисту прав людини у збройних силах, зокрема прав військовослужбовців, ветеранів, правоохоронців та членів їхніх сімей, включно із соціальними правами.

Принципово важливою організаційно-правовою прогалиною є відсутність в Україні спеціалізованої нормативної бази для міжнародного ветеранського туризму як окремого інституту. Наявні правові норми регулюють переважно внутрішні санаторно-курортні послуги і не передбачають механізмів організації, фінансування та правового супроводу участі ветеранів у міжнародних туристичних програмах. Це є ключовою прогалиною, усунення якої вимагає звернення до досвіду США та Канади — держав, де подібні механізми вже пройшли практичну апробацію.[8]

Ветеран як споживач: порівняльна характеристика туристичної поведінки. З маркетингової та організаційної точки зору, ветерани як споживачі туристичних послуг формують специфічний сегмент ринку, що характеризується низкою відмінних рис порівняно із загальною туристичною аудиторією.

По-перше, ветерани схильні надавати перевагу туристичним продуктам, що враховують їхній особливий досвід і сприяють соціальному об'єднанню з людьми зі схожим бекграундом. Групові ветеранські програми, учасники яких об'єднані спільним досвідом військової служби, є значно привабливішими, ніж стандартні масові туристичні пропозиції. По-друге, значна частина ветеранів

має специфічні вимоги до безпеки та передбачуваності подорожі. Непередбачувані ситуації, шум, натовп або умови, що нагадують бойовий досвід, можуть бути тригерами для людей з ПТСР. Це висуває особливі вимоги до туристичного оператора щодо проектування маршруту та управління ризиками. По-третє, фінансова доступність є критичним чинником. Звіт про розрив у доступності правосуддя 2022 року засвідчив, що 1,6 мільйона ветеранів США мають дохід домогосподарства нижче 125% межі бідності. Це означає, що значна частина потенційних учасників ветеранських туристичних програм потребує субсидування або безкоштовного доступу — і саме тому організаційна модель таких програм, як правило, передбачає участь некомерційного сектору та державної підтримки. По-четверте, ветерани як споживачі демонструють підвищену чутливість до поваги та визнання їхнього внеску. Туристичні програми, що позиціонуються як «заслужений відпочинок» і «вираз вдячності суспільства», а не як «реабілітація» чи «допомога нужденним», сприймаються значно краще і забезпечують вищий рівень участі.

1.3. Ступінь наукової вивченості зазначених зарубіжних досвідів та методичні аспекти дослідження. (наукові школи, персоналії, етапи дослідження....

Дослідження ветеранського туризму як самостійного наукового напрямку є відносно молодого галуззю знань, що перебуває на перетині туризмознавства, соціальної політики, психології травми та реабілітаційних наук. Незважаючи на те, що окремі елементи проблематики — соціальний туризм, терапевтична рекреація, соціальна реінтеграція ветеранів — мають тривалу академічну традицію, їхній синтез у концепцію міжнародного ветеранського туризму залишається недостатньо систематизованим у науковій літературі.

Нові напрями досліджень ветеранів продовжують з'являтися в міру розвитку та зростання галузі ветеранознавства. Однак прогалини в міждисциплінарних дослідницьких зусиллях залишаються. Наявні наукові матеріали з різних дисциплін ще надто фрагментовані, щоб скластися у

повноцінну самостійну галузь ветеранознавства.[47] Ця загальна характеристика стану дослідницького поля є вихідним методологічним орієнтиром для даної роботи: вона пояснює, чому порівняльний аналіз досвіду США та Канади є не лише науково доцільним, але й необхідним — оскільки дозволяє вперше систематизувати розрізнені знання у цілісну аналітичну рамку. Варто розглянути **наукові школи та основні персоналії у дослідженні соціального туризму**. Розпочнемо з теоретичного підґрунтя ветеранського туризму яке закладене в рамках наукової традиції дослідження соціального туризму. Можна виділити кілька провідних наукових шкіл та дослідницьких центрів, що сформували концептуальний апарат цієї галузі:

Британсько-бельгійська школа соціального туризму. Центральне місце в цій традиції посідають три дослідники, що заснували перший систематичний академічний дискурс навколо соціального туризму англійською мовою. Скотт МакКейб (Scott McCabe) після захисту докторської дисертації у 2001 році тривалий час очолював маркетинговий підрозділ Ноттінгемської університетської бізнес-школи, де сформував дослідницький фокус на проблемах суб'єктивного добробуту та соціальної справедливості у туризмі. Доктор Лінн Міннерт (Lynn Minnaert) — викладач туризму та івент-менеджменту в Університеті Суррея, дослідницький фокус якої зосереджений на соціальному туризмі та соціальній сталості у туризмі та івент-індустрії. Аня Дікманн (Anya Diekmann) — професор туризму в Université Libre de Bruxelles, чий дослідження охоплюють культурний туризм та соціальний туризм. Книга «Social Tourism in Europe: Theory and Practice» (2011), підготовлена МакКейбом, Міннерт та Дікманн, стала першою монографією з соціального туризму англійською мовою і являє собою комплексний аналіз різних систем і практик підтримки участі незахищених верств у туризмі. Поєднуючи теорію та практику й дійсно-європейську перспективу, книга надає міждисциплінарний підхід до вивчення концепцій та контекстів соціального туризму. Цей науковий тріумвірат сформував понятійний апарат, що використовується сучасними дослідниками ветеранських програм: визначення

соціального туризму, типологія соціальних груп-бенефіціарів, механізми оцінки соціального впливу туристичних програм. До ключових публікацій, що формують кураторську колекцію *Annals of Tourism Research* з соціального туризму, належать: «Tourism and Social Policy: The Value of Social Tourism» (Minnaert, Maitland, Miller), «The Happiness Factor in Tourism: Subjective Well-Being and Social Tourism» (McCabe, Johnson), «Who Needs a Holiday? Evaluating Social Tourism» (McCabe) та «Stakeholder Stories: Exploring Social Tourism Networks» (Minnaert). **Міжнародна організація соціального туризму (ISTO)** — заснована у 1963 році, є провідним інституційним актором, що поєднує академічні та практичні дослідження. Система соціального туризму в Європейському Союзі — порівняльне дослідження ISTO за авторством Дікманн та МакКейба — є одним з визначальних науково-практичних документів галузі. ISTO також є видавцем досліджень про «право на відпустку» (right to holidays) як складову соціальних прав, що безпосередньо релевантні для ветеранських програм.[15]

Наукові школи у дослідженні терапевтичної рекреації для ветеранів.

Паралельно до соціально-туристичної традиції розвивалася спеціалізована наукова школа терапевтичної рекреації, що безпосередньо стосується ветеранських програм. **Американська школа терапевтичної рекреації (Therapeutic Recreation)**. Ця школа сформувалася в США в умовах практичного запиту — реабілітації поранених після Другої світової війни. Витоки терапевтичної рекреації як професії припадають на період після Другої світової війни — 1940-ті та 1950-ті роки. Послуга, відома тоді як «госпітальна рекреація», надавалася під час Другої світової війни працівниками Червоного Хреста, які організовували програми для поранених солдатів у шпиталях.[32] Третя та менша за чисельністю організація — Секція рекреаційної терапії — була заснована у 1952 році під егідою Американської асоціації охорони здоров'я, фізичного виховання та рекреації (AANPER). Члени цієї організації були особливо зацікавлені у фізичній активності.[35] Найважливіше значення для формування наукового поля мало створення Департаментом у справах

ветеранів США (VA) власної системи рекреаційної терапії. Департамент у справах ветеранів США є «засновником» і найбільшим користувачем рекреаційно-терапевтичної спеціалізації у федеральній системі. Він відіграв ключову роль у формуванні університетських освітніх програм і є найбільшою реабілітаційною програмою під єдиним управлінням у Західній півкулі.[16]

Серед провідних персоналій американської школи терапевтичної рекреації слід назвати: Девіда Остіна (David Austin), автора концепції «Leisure Ability Model»; Норму Стамбо (Norma Stumbo), одного з провідних теоретиків і практиків сертифікованої терапевтичної рекреації; Майкла Кроуфорда (Michael Crawford), дослідника-практика, що займається питаннями формування стандартів професії. Austin DR, Crawford ME та McCormick BP є авторами фундаментального підручника «Recreational Therapy: An Introduction» (4-те вид., 2015), в якому окремий розділ присвячено історії терапевтичної рекреації. Дослідження VA Boston засвідчують широкий спектр терапевтичних переваг рекреаційних програм: адаптивні види спорту та фізична активність покращують мобільність і координацію; залучення до рекреаційних занять знижує рівень хронічного болю; 20 хвилин рекреації на відкритому повітрі можуть знизити показники стресу на 20%, за даними Національної асоціації рекреації та парків (NRPA).[16]

Ретроспектива наукового дослідження ветеранського туризму і рекреації. Етапи: Аналіз хронології наукових публікацій дозволяє виділити чотири умовні етапи у розвитку дослідницького поля. *Перший етап (до 1990-х рр.) — підготовчий, інституційний.* На цьому етапі формувалися організаційні та правові основи рекреаційної терапії для ветеранів, без систематичних академічних досліджень ефективності програм. У 1953 році представники Секції госпітальної рекреації та Національної асоціації рекреаційних терапевтів заснували Раду з розвитку госпітальної рекреації — задля дослідження спільних інтересів. У 1956 році розпочалася добровільна програма сертифікації, а у 1981 році — була встановлена національна програма

сертифікації під егідою Національної ради з сертифікації терапевтичної рекреації.[33]

Другий етап (1990-ті — початок 2000-х рр.) — теоретичне оформлення. Цей період відзначається систематизацією концепції соціального туризму та першими академічними дискусіями про роль туризму у реінтеграції вразливих груп. У 1993 році в Україні прийнятий базовий закон про статус ветеранів — що відображає загальну тенденцію до інституціоналізації ветеранської тематики. Огляд статей про проблеми ветеранів у журналі *Armed Forces & Society* ідентифікує лише 24 статті, що стосуються ветеранів, з моменту заснування журналу у 1974 році до 2006 року. Теми включали психологічну реадaptaцію після реінтеграції, зайнятість і соціально-економічний статус ветеранів.[12]

Третій етап (2007–2019 рр.) — активне дослідницьке зростання. Після тривалих операцій США в Іраку та Афганістані різко зросла кількість ветеранів з ПТСР, що спричинило сплеск наукового інтересу до рекреаційних та туристичних втручань. Той самий журнал *Armed Forces and Society* опублікував 39 статей про ветеранів лише з 2007 по 2018 рік — за короткий 11-річний проміжок у порівнянні. Саме в цей період сформувалися основні дослідницькі напрями: природо-асистована терапія, пригодницька терапія, адаптивний спорт.[12] Ключовою фігурою цього етапу стала Н. Грір (M. Greer) разом з Н. Він-Равів (N. Vin-Raviv): у 2019 році вони опублікували перший систематичний огляд доказової бази програм рекреації на відкритому повітрі для ветеранів з ПТСР — «Outdoor-Based Therapeutic Recreation Programs Among Military Veterans with Posttraumatic Stress Disorder: Assessing the Evidence» у журналі *Military Behavioral Health*, 7(3), 286–303. Цей огляд ідентифікував 13 наукових праць та системно охарактеризував стан доказової бази на момент публікації.[6] Дж. Беттманн (J. E. Bettmann) розробила концептуальне обґрунтування пригодницької терапії для ветеранів з психічними розладами (Bettmann et al., 2020, *Ecopsychology*, 12(4)), заклавши теоретичні основи для наступного покоління досліджень.

Четвертий етап (2020 рр. — теперішній час) — систематизація та рандомізовані дослідження. На цьому етапі відбувається перехід від описових до рандомізованих і лонгітюдних досліджень, що дозволяють отримати доказову базу вищого рівня. У журналі *Journal of Veterans Studies* (2026) опублікований огляд мультимодальних втручань, що охопив 40 досліджень за участю понад 7 500 ветеранів; він засвідчив значне покращення показників ПТСР, депресії та соціальної реінтеграції.[12] Протягом останніх двох десятиліть дослідники почали вивчати можливість того, що досвід рекреаційної діяльності на відкритому повітрі може мати терапевтичну користь для ветеранів з ПТСР. Такі втручання отримали безліч назв, зокрема «зелені вправи», «терапевтична рекреація», «лісові купання», «терапія підтримки у природному середовищі», «природо-пригодницька реабілітація», «природо-асистована терапія» та «природо-рекреаційний досвід».[6]

Що до ступеню дослідженості американський досвід є найбільш вивченим у світовій науковій літературі — насамперед завдяки масштабу VA як інституту та наявності потужної мережі дослідницьких університетів. Хоча дослідження є обмеженими, два нещодавніх літературних огляди (Davis-Berman et al., 2018; Greer and Vin-Raviv, 2019) виявили, що природно-орієнтовані втручання можуть мати позитивні психологічні та психосоціальні переваги для ветеранів.[15]

Програма «National Veterans Summer Sports Clinic» (NVSSC), що проводиться VA спільно з Паралімпійським комітетом США, є одним з найбільш вивчених ветеранських рекреаційних заходів. Дослідження, опубліковані в PMC (2023), аналізують її ефективність щодо зниження симптомів ПТСР і соціальної ізоляції серед 74 учасників. Адаптивні та рекреаційні методи лікування — у поєднанні з традиційними втручаннями або як перший крок до залучення у терапевтичні опції — можуть відігравати важливу роль у «пакеті лікування», що пропонується особам з ПТСР.[42]

Що стосується канадського досвіду, він є значно менш представленим у науковій літературі англійською мовою, що утворює помітну прогалину

дослідницького поля. Більшість відомостей про канадські ветеранські туристичні та рекреаційні програми міститься в офіційних документах Veterans Affairs Canada (VAC), а не в рецензованих наукових статтях. Це відображає загальну тенденцію: канадські ветеранські програми менш «академізовані» порівняно з американськими й реалізуються переважно через практичні ініціативи некомерційного сектору та партнерства з туристичною індустрією.

Як зазначається у систематичному огляді стану досліджень у ветеранознавстві (Lira & Chandrasekar, 2020): дослідники рекомендують проведення додаткових досліджень ветеранів із різних країн — зокрема щодо проблем ПТСР, ідеї зростаючого цивільно-військового розриву та статусу ветеранських програм підтримки в різних регіонах. Саме ця рекомендація слугує одним із наукових обґрунтувань порівняльного характеру даного дослідження.[12] Варто також обговорити **методологічні підходи** до дослідження ветеранського туризму. Дослідження ветеранського туризму використовує методологічний інструментарій одночасно з кількох наукових дисциплін, що зумовлено міждисциплінарним характером об'єкта дослідження.

Метод порівняльного аналізу є базовим для дослідження зарубіжного досвіду. У даній роботі він застосовується для зіставлення американської та канадської моделей ветеранського туризму з метою виявлення як спільних закономірностей, так і специфічних інституційних особливостей, що можуть бути адаптовані для України. Порівняльний підхід дозволяє уникнути механічного перенесення досвіду і натомість пропонує аналітично виважений вибір інструментів, придатних для вітчизняного контексту.

Метод систематичного огляду літератури використовується для реконструкції стану дослідженості теми. Систематичний огляд Грір та Він-Равів (2019) є прикладом застосування цього методу у досліджуваній галузі: він охопив 13 статей, переважно опублікованих після 2011 року, та оцінив

кількісні і якісні дані про ефективність рекреаційних програм на відкритому повітрі для ветеранів з ПТСР.[6]

Метод аналізу нормативно-правових документів є ключовим для організаційно-правового компоненту дослідження. Він передбачає опрацювання законодавчих актів (Title 38 US Code, Veterans Well-being Act Канади, Закон України про статус ветеранів), нормативних документів VA та VAC, а також звітів міжнародних організацій (ЮНВТО, ISTO, Рада Європи).[15]

Метод аналізу випадків (case study) застосовується для вивчення конкретних ветеранських туристичних програм — INOOT, Operation Surf, Warrior Expeditions, National Veterans Summer Sports Clinic. Цей метод дозволяє перейти від загальних закономірностей до конкретних організаційних рішень, придатних для практичного впровадження.

Метод залучення ветеранів до дослідницького процесу. Окремою методичною проблемою є специфіка роботи з ветеранами як досліджуваною групою. Дослідники зазначають, що ветерани визнані маргіналізованою, різноманітною групою населення з виразною культурою, яка нерідко має унікальні потреби в охороні здоров'я та соціальному забезпеченні. Їхня загальна недовіра до дослідницького процесу пов'язана, зокрема, з історією досліджень на військовослужбовцях без їхньої явної згоди.[31]

Аналіз стану наукової вивченості проблеми дозволяє виявити низку суттєвих прогалин, що обґрунтовують актуальність та оригінальність даного дослідження.

По-перше, у науковій літературі практично відсутні праці, що системно розглядають ветеранський туризм саме в міжнародному вимірі — тобто програми виїзду ветеранів за межі країни проживання. Переважна більшість досліджень зосереджена на внутрішніх рекреаційних програмах. По-друге, порівняльний аналіз американського та канадського досвіду з акцентом на організаційно-правових механізмах є практично відсутнім у доступній літературі, попри відмінності між двома моделями. По-третє, питання

адаптації зарубіжного досвіду ветеранського туризму для постконфліктних країн із масштабною демобілізацією є практично неопрацьованим науковим напрямом. Досвід України — потенційно найбільшого ветеранського суспільства Європи — є принципово нерозробленою темою у світовій академічній традиції.

(Наукова вивченість) Програми відпочинку та дозвілля

Інтерес ветеранів до програм відпочинку та дозвілля зріс серед тих, хто шукає альтернативи послугам підтримки VA (Fischer et al., 2015). Позитивний вплив заходів відпочинку та дозвілля, таких як програми терапевтичної рекреації (ТР) на свіжому повітрі, на благополуччя дітей та дорослих у різних умовах був добре задокументований дослідженнями (Herrmann et al., 2023 ; Hulteen et al., 2017). ТР на свіжому повітрі допомогла одужанню людей з проблемами психічного здоров'я (Lackey et al., 2021) та покращила їхнє фізичне функціонування, включаючи втрату ваги та серцево-судинне здоров'я (Castagna et al., 2020). Люди похилого віку, які беруть участь у програмах відпочинку та дозвілля, повідомляли про покращення когнітивних функцій та суб'єктивного благополуччя (Kuykendall et al., 2018 ; Sala et al., 2019). Заняття вільним часом, таким як спорт та інші заняття фізичною активністю, також пов'язані з кращою якістю життя (Kim et al., 2017) та задоволеністю життям (Litwiller et al., 2017), тоді як малорухлива діяльність, така як перегляд телевізора та використання комп'ютера, негативно впливає на серцево-судинну систему та смертність (Djousse et al., 2021).

Дослідження показують, що програми відпочинку та дозвілля можуть значно покращити психологічне благополуччя серед ветеранів з посттравматичним стресовим розладом (Wheeler et al., 2020). Як підтверджують Велла та ін. (2013), які досліджували 2-денну/3-ночну програму відпочинку на свіжому повітрі, в якій 74 ветерани брали участь у нахлистовій риболовлі. Їхні результати вказували на гострі психологічні ефекти, демонструючи покращення настрою, уважності, тривоги, стресу та депресії. Аналогічно, систематичний огляд, який вивчав зв'язок між

програмами рекреації на свіжому повітрі серед ветеранів з посттравматичним стресовим розладом, виявив короткострокові покращення психосоціального здоров'я, включаючи стрес, депресію та задоволеність життям (Greer & Vin-Raviv, 2019). Таунсенд та ін. (2018) виявили довгострокові результати програм здоров'я та благополуччя на основі відпочинку для поранених військовослужбовців, які включали позитивні зміни психологічного здоров'я. Хоча ці дослідження роблять важливий внесок у літературу, що стосується програм відпочинку для чоловіків, які мають статеві стосунки з чоловіками та жінками, вони обмежені за обсягом, оскільки вони розглядали лише результати, пов'язані з окремим ветераном, і не враховували сімейні перспективи.

Розділ 2. Аналіз міжнародного досвіду організації туристичних програм для ветеранів.

2.1. Історичні аспекти розвитку туризму як інструменту реабілітації та соціальної інтеграції ветеранів

Передісторія: від доглядових закладів до активної реабілітації (XIX — початок XX ст.)

Ідея цілеспрямованої підтримки ветеранів через організований відпочинок та рекреацію має значно глибше коріння, ніж прийнято вважати. Її витоки сягають системи пенсійного та доглядового забезпечення, яка сформувалася в США та Канаді протягом XIX — початку XX століття.

Після Громадянської війни в США були засновані численні державні будинки для ветеранів. Оскільки там надавалась доглядова допомога, попутно забезпечено медичне та шпитальне лікування будь-яких травм і захворювань — незалежно від їх зв'язку із службою. Такий догляд отримували малозабезпечені та інваліди ветеранів Громадянської війни, Індійських воєн, Іспансько-американської та Мексиканської прикордонних воєн, а також звільнені регулярні військовослужбовці.[20]

Концепція ж активної реабілітації — на противагу пасивному утриманню — почала формуватися на початку XX ст. Ключовою постановою

цього переходу став канадський лікар Р. Тейт МакКензі (R. Tait McKenzie). Підхід до спеціалізованої допомоги вперше був розроблений під час Першої світової війни такими піонерами, як Р. Тейт МакКензі та Джордж Дівер, які довели, що солдати, інваліди внаслідок паралічу, здатні працювати до суспільства завдяки фізичній підготовці, рекреації та професійній перепідготовці. МакКензі, канадець за походженням і перший професор фізичної терапії в США, впливав на Дівера та військових лікарень у Великобританії, Канаді та США своїми досягненнями та публікаціями.[20]

Під час Першої світової війни фізична та трудова терапія стали домашніми допоміжними засобами в хірургічній практиці, особливо при ортопедичних травмах. Проте прогрес у лікуванні важких травм мозку та спинного мозку залишається незначним — переважно через дуже високу смертність від таких поранень у той час.[22]

Перший крок до системної реабілітації на державному рівні відбувся в США під час Першої світової війни: Конгрес США розширив пільги для ветеранів, включивши до них компенсацію за інвалідність, страхування та професійну реабілітацію. Цими пільгами керували кількома відомостями, зокрема Бюро страхування військових ризиків, Федеральне бюро професійної освіти та Служба охорони здоров'я.[22]

Друга світова війна — переломний момент у розвитку реабілітаційної рекреації. Друга світова війна стала справжньою точкою відліку в інституційному становленні туризму та рекреації як інструментів реабілітації ветеранів. Саме в цей період у США та Великобританії майже одночасно виникли дві паралельні традиції, що заклали підвалини сучасних ветеранських туристичних програм.[24]

Американська лінія: Говард Раск та «реабілітація в усій людині». Центральною фігурою американської реабілітаційної революції став д-р Говард А. Раск (Говард А. Раск, 1901–1989). Раск залишив приватну медичну практику, щоб вступити до Армійського авіаційного корпусу під час Другої світової війни. Як медичний офіцер у Сент-Луїсі він розробив програми, які дозволяли пораненим солдатам швидше відновлювати повноцінні фізичні

можливості. Ці методи привернули увагу генералітету, і Раска звернулася до Вашингтона для впровадження його Програми реконвалесцентного навчання у масштабах усього роду військ.[28] Раска називають «батьком реабілітаційної медицини». Його філософія надихалася викликами, з якими він стикався, спостерігаючи за пораненими ветеранами, що повернулися з Другої світової війни. Він прагне дати людям інструменти, забезпечені для повноцінного життя. Раскова філософія була простою: фізична медицина і реабілітація мають охопити всю людину — не лише її фізичну хворобу чи інвалідність, а й емоційні, психологічні та соціальні потреби. Це бачення стало реальністю із відкриттям Інституту фізичної медицини та реабілітації на кампусі NYU Langone у 1950 році. Слова Раска — «вірити в реабілітацію — означає вірити в людяність» — стали девізом цілого наукового напрямку.[28] Раск також подолав великий опір, щоб запровадити аналогічні програми в цивільних лікарнях, заснувавши те, що стало Інститутом реабілітаційної медицини ім. Говарда Раска при Нью-Йоркському університеті. Він визнаний міжнародним авторитетом у своїй галузі та виступав консультантом дев'яти президентів США, Адміністрації у справах ветеранів та Організації Об'єднаних Націй.[28]

Під час Другої світової війни реабілітація в США значно розширилася до комплексної, мультидисциплінарної програми — переважно завдяки зусиллям Говарда Раска, спочатку в Армійському авіаційному корпусі, а згодом по всіх родах військ. За сприяння Бернарда Баруха Раск також переконав президента Рузвельта підтримати реабілітацію поранених ветеранів і надати офіційний статус реабілітаційної медицини у збройних силах та Адміністрації у справах ветеранів Другої світової війни.[28] Паралельно сформувалася інституційна основа: рекреацію було засновано як підрозділ Управління у справах ветеранів у межах Служби реабілітаційної медицини. Складність та взаємозалежність фізіологічних, психологічних і соціальних потреб кожного пацієнта були визнані офіційно, а терапевтична рекреація почала формуватися як спеціалізована, професійна галузь. Згодом рекреація виокремилася у

самостійну службу в системі ВА, а старий образ «розваг заради розваг» поступив місцем терапевтичного підходу.[28]

Британська лінія: Людвіг Гутман та витоки Паралімпійського руху.

Паралельно з американськими розробками у Великобританії розгорнулася не менш значуща ініціатива, яка об'єднала реабілітацію ветеранів із міжнародним спортивним рухом. У 1944 році на прохання британського уряду д-р Людвіг Гутман відкрив центр лікування спинномозкових травм у лікарні Стоук-Мандевіль у Великобританії. З часом реабілітаційний спорт еволюціонував у рекреаційний, а потім — у змагальний.[55] Гутман організував перші Стоук-Мандевільські ігри для ветеранів-інвалідів, які відбулися в лікарні 29 липня 1948 року — того самого дня, що й церемонія відкриття Лондонської Олімпіади. Усі учасники мали травми спинного мозку і змагалися в інвалідних візках.[55] Гутман відстоював ідею ранньої допомоги пораненим військовослужбовцям у спеціалізованих спинальних відділеннях і пропагував обов'язковий спорт і фізичну активність як форму реабілітації, інтеграції та мотивації. Гутман зазначив, що «спорт, доповнюючи трудову терапію, виявився безцінним для розвитку психічних якостей, майже для будь-якої успішної соціальної реінтеграції: відновлення активності розуму, впевненості в собі, самоповаги, товарищескості та самодисципліни». У 1952 році перші міжнародні Стоук-Мандевільські ігри зібрали британську команду ветеранів та команду ветеранів з Нідерландів. Незабаву про ці ігри дізналося все більше країн світу. У 1960 році Стоук-Мандевільські ігри в Римі за участю понад 400 спортсменів з 23 країн стали першими офіційними Паралімпійськими іграми. Цей момент є принципово дорослим з погляду теми дослідження: саме ветеранська реабілітаційна рекреація стала зародком найбільшого у світі інклюзивного спортивно-туристичного руху.[55]

Повоєнна інституціоналізація: 1950–1970-ті роки

Перші два повоєнні десятиліття позначилися швидкою інституціоналізацією системи рекреаційної терапії для ветеранів у США. Перша професійна організація — Секція госпітальної рекреації (Hospital

Recreation Section) Американського рекреаційного товариства — сформувалася в 1948 році. Членство в ній складі було переважно з тих, хто працював у військових шпиталях та шпиталях Адміністрації у справах ветеранів США.[64] Витоки терміну «терапевтична рекреація» припадають на кінець 1950-х — початок 1960-х років, здебільшого завдяки зусиллям Беатрис Гілл (Beatrice Hill). Гілл — громадська діячка і засновниця організації Comeback, Inc., присвяченої розвитку терапевтичної рекреації як «соціальної реабілітації». 1966 рік став наступним організаційним рубежем: було засновано Національне товариство терапевтичної рекреації (НТРС), Національної асоціації рекреації та парків, що об'єднало різні техніки фахівців. Паралельно відбувалося розширення пілг для ветеранів. Закон про реабілітацію солдатів (Serviceman's Readjustment Act 1944, або «Закон ДЖІ»), реалізований у його більш-менш сучасній формі, спочатку був спрямований на допомогу ветеранам, які повертаються з військової служби, у відношенні до суспільного життя шляхом надання, зокрема, пілг у сфері охорони здоров'я, житла та освіти. Національні витрати на освіту та підготовку 7,8 мільйонів ветеранів Другої світової війни склали 14,5 мільярда доларів (166,9 мільярда доларів у 2024 році). Американські історики оцінюють ДЖІ-Білль як один із найуспішніших законодавчих актів у сфері соціального добробуту.[64] Важливою ланкою цієї системи стало поширення рекреаційно-реабілітаційних програм на нові категорії ветеранів: вища частка ампутантів серед ветеранів В'єтнамської війни спонукала до створення програму адаптивного гірськолижного спорту для ветеранів з інвалідністю та кількох спеціалізованих центрів лікування спинного мозку (здебільшого для паралегії), які продовжують функціонувати до сьогодні.[1] Наступний значущий етап розвитку пов'язаний із формальним зміцненням інституту ВА та появою перших організацій, орієнтованих саме на туристичні подорожі для ветеранів. У пізні 1980-ті роки президент Рональд Рейган піднів ВА до рівня повноцінного кабінету міністерства. Це рішення значно підвищило статус ветеранських програм у загальній системі державного управління. Одночасно

відбулася стандартизація професії терапевтичного рекреатора: у 1981 році запроваджена національна система сертифікації під егідою Національної ради з сертифікації терапевтичної рекреації (NCTRC).[31] Паралельно відбувалася комерціалізація ветеранського туризму через нові формати пільг. У 1984 році конгресмен Монтгомері запропонував зробити ДЖІ-Білл постійно діючою програмою пільг для ветеранів — особливо для тих, хто повернувся з В'єтнаму. Законодавство було прийнято і повідомляє сьогодні як Білл Монтгомері, що сприяє ветеранам і військовослужбовцям у здобутті вищої освіти. Наприкінці 1990-х — на початку 2000-х рр. набирає сили руху ветеранського туризму як окремої галузі громадянського суспільства, принципово відмінної від медичної реабілітації. Організація WeSalute (тоді — Veterans Advantage) сформувала модель корпоративних послуг для ветеранів у сфері подорожей, дозвілля та споживчих послуг, що стало першим масштабним прикладом партнерства між туристичною індустрією та ветеранськими програмами.

З 2000–2010-ті роки: постафганський і постіракський відбувся бум ветеранського туризму. Операції «Іракська свобода» (2003) та «Незламна свобода» (2001) в Афганістані радикально змінили масштаб і характер ветеранського туристичного руху в США та Канаді. Сотні тисячі ветеранів з ПТСР, черепно-мозковими травмами та ампутаціями стимулювали хвилю нових ініціатив. Ключовою подією цього етапу стало заснування в 2005 році Honor Flight Network. **Honor Flight Network** — це національна некомерційна організація, яка транспортує американських ветеранів до Вашингтона, даючи їм можливість відвідати меморіали, зведені на честь тих, хто служив. Пріоритет надається ветеранам Другої світової, Корейської та В'єтнамської воєн. Понад 245 000 ветеранів взяли участь у польоті Honor Flight з моменту заснування організації у 2005 році.[66] Участь у польоті Honor Flight дає ветеранам можливість поділитися цим числом моментом з товаришами, вшанувати загиблих та поділитися своїми спогадами й досвідом з іншими ветеранами. Ветерани завжди подорожують безкоштовно завдяки щедрим пожертвам на підтримку організації.[66] Того ж 2003 року виникла організація

Wounded Warrior Project (WWP). WWP є американською благодійною організацією та організацією ветеранської служби, що пропонує різноманітні програми, послуги та заходи для поранених ветеранів, які отримали фізичні або психічні травми під час військової служби після 11 вересня 2001 року

У 2007 році з'явилася організація **Wounded Warriors in Action Foundation (WWIA)**, що спеціалізується саме на туристично-рекреаційному форматі: WWIA зобов'язувалася надавати ветеранам зі статусом «Пурпурне серце» першокласні можливості для адаптивних видів спорту на відкритому повітрі — передусім мисливські та рибальські екскурсії, — допомагаючи ветеранам відновитися фізично, психічно та духовно від пережитого воєнного досвіду. Саме в цей період сформувалася доказова база терапевтичної ефективності природоорієнтованого туризму для ветеранів. Дослідники почали виробляти можливість того, що досвід рекреаційної діяльності на відкритому повітрі може мати терапевтичну допомогу для ветеранів із ПТСР. Подібні втручання отримали багато різних назв: «зелені вправи», «терапевтична рекреація», «лісові купання», «терапія, підтримувана у природному середовищі», «природо-пригодницька реабілітація», «природно-асистована терапія».[31]

2010-ті — теперішній час: від рекреації до комплексного ветеранського туризму. Сучасний етап відзначається якісним стрибком: туризм для ветеранів остаточно відокремлюється від суто медичної реабілітації та набуває характеристик повноцінної галузі з власними організаційними формами, партнерськими мережами та доказовою науковою базою. На цьому етапі сформувалася модель корпоративного партнерства туристичного бізнесу з ветеранськими організаціями. Програми на кшталт **Tactical Traveler Group** і **IHOOT (In Honor of Our Troops)** забезпечують ветеранам доступ до понад 600 курортів по всьому світу на безоплатній або субсидованій основі через угоди з готельними мережами та туристичними провайдерами. Програми **VA Boston** забезпечують широкий спектр реабілітаційних переваг: адаптивні види спорту та фізичну активність

покращують мобільність і координацію у ветеранів із травмами спинного мозку або ампутаціями; аквааеробіка та знижують рівень хронічного болю; навіть через 20 хвилин рекреації на відкритому повітрі здатні знизити показники стресу на 20%

Важливою тенденцією стало залучення держави до формування нормативного середовища для ветеранського туризму. У Канаді **Veterans Affairs Canada** розширює перелік програм для ветеранів, які надаються за межі медичних послуг. У Конгресі США в 2008 році прийняли розширену редакцію Білла 9/11, що суттєво розширило спектр доступних ветеранам послуг. У 2008 році Конгрес розширив підтримку ветеранів і членів їхніх сімей. Прийнявши Закон про допомогу в освіті ветеранів після 11 вересня 2001 року, Конгрес не лише надав більшу підтримку тим, хто перебував на активній службі в або після 11 вересня, а й забезпечив передачу цих пільг подружжю та/або дітям ветеранів.[58]

Канадська традиція: паралельний шлях розвитку. Канадський досвід у галузі реабілітаційного туризму для ветеранів розвивався паралельно з американськими, проте мав власні інституційні особливості. Р. Тейт МакКензі, канадець за походженням і перший професор фізичної терапії в США, вплинув на Дівера та військових лікарів у Великобританії, Канаді та США зі своїми досягненнями і публікаціями.[9] Хоча рання смертність від травми спинного мозку залишалася високою, досягнення у лікуванні ускладнень шкіри та січового міхура в поєднанні з реабілітацією, що розвивалася з уроків Першої світової війни, призвело до значних змін у виживаності та якості життя ветеранів з такими травмами у Великобританії, Канаді та під час Другої світової війни. Ключовим елементом канадської системи став **Канадська асоціація параплегіків (Canadian Paraplegic Association)**: разом з Джоном Кансселлом, ветераном Другої світової війни, вони сформували Канадську асоціацію параплегіків (ветерани з травмами спинного мозку), яка

«революціонізувала» догляд за ветеранами з травмами спинного мозку, а також за цивільними, жінками та дітьми.[59]

Розвиток Veterans Affairs Canada (VAC) відбувається паралельно з еволюцією американської системи, але з її специфікою. Канадська система відзначена нормативно закріпленим **«Біллем про права ветеранів»** (Veterans Bill of Rights). про права ветеранів», що гарантує їм право на повагу і належну увагу — принцип, який пронізує й туристичні програми. Уже в 1980–1990-х рр. канадські некомерційні організації ветеранів формували туристичні ініціативи з паломницьким характером — насамперед поїздки до меморіалів у Нормандії, Д'єппі та Іпрі, що стало прообразом сучасних ветеранських туристичних маршрутів пам'яті. Звертаючись до витоків і еволюції ветеранських туристичних і рекреаційних практик дозволяє зробити кілька принципових методологічних висновків, важливих для подальшого дослідження. По-перше, розвиток туризму як інструменту реабілітації ветеранів не є вторинним чи суто прикладним явищем — навпаки, він інституційно передував сучасному соціальному туризму і разом із породами Паралімпійський рух. Туризм та рекреація ви втратили одними з перших інструментів, які допомогли суспільству осмислити і практично реалізувати право ветеранів на гідне і повноцінне повернення до мирного життя.[60]

По-друге, кожна велика війна ставала каталізатором якісного стрибка у розвитку відповідних програм. Перша світова — заклала основи фізичної та трудової терапії. Друга світова — дала поштовх до системної реабілітаційної медицини і масових рекреаційних програм. В'єтнам — спонукав до уваги до психологічного виміру реабілітації. Операції в Іраку та Афганістані — породили сучасні природоохоронні терапевтичні туристичні програми. По-третє, еволюція цієї галузі демонструє наступний перехід від інституційного (державного) до партнерського підходу: якщо у 1940–1960-х рр. програми існували в межах державних установ, починаючи з 2000-х рр. домінуючою стає моделлю публічно-приватного партнерства між VA/VAC, некомерційним

сектором та туристичною індустрією. Саме ця модель є найактуальнішою для запозичення України.[60]

2.2. Організація туристичних програм для ветеранів у США

Загальна архітектурна система: держава, некомерційний сектор і бізнес

Американська система туристичних та рекреаційних програм для ветеранів є однією з найрозвиненіших у світі і вирізняється тим, що вона не зводиться до одного центрального органу. Це розгалужена мережа, в якій одночасно діють три рівні: федеральна держава в особі Департаменту у справах ветеранів (*US Department of Veterans Affairs, VA*), потужний некомерційний та приватний туристичний бізнес. Кожен виконує свою функцію — і саме їх рівень взаємодія робить системною ефективністю.[16]

Адміністрація охорони здоров'я ветеранів (Veterans Health Administration) була першою національною системою охорони здоров'я, яка заснувала програму терапевтичної рекреації. Сьогодні це відокремлена служба у складі VA, яка використовує мультидисциплінарний підхід для підтримки здоров'я та добробуту ветеранів з травмами, хронічними захворюваннями або інвалідністю.[16] За визначенням VA, лікувальна рекреація — це підхід до лікування, що використовує заняття у сфері дозвілля, спорту та рекреації для покращення загального фізичного, когнітивного, емоційного та соціального добробуту ветеранів. Вона спрямована на те, щоб допомогти ветеранам реінтегруватись у суспільство, підвищити якість їхнього життя та сприяти самодостатності.[25]

Офіс національних ветеранських спортивних програм (NVSP&SE): **серце державної системи.** Центральним координаційним органом у сфері адаптивного спорту та рекреаційних заходів для ветеранів є Офіс національних ветеранських спортивних програм і спеціальних подій (*National Veterans Sports Programs and Special Events Office, NVSP&SE*). Місія цього офісу дозволяє надавати ветеранам можливість покращення незалежності,

добробуту та якості життя через адаптивний спорт і терапевтичні мистецькі програми. Кожна національна подія виконує обізнаність про лікувальну цінність рекреації, спорту та творчого мистецтва. Заходи співорганізуються VA, ветеранськими організаціями та неурядовими організаціями.[42]

Спеціалізовані реабілітаційні заходи VA мають на меті оптимізувати незалежність ветеранів, їхню залученість до громади, добробут і якість життя. Програми будуються на клінічній експертизі VA за суттєвої підтримки з боку ветеранських організацій, корпоративних спонсорів, приватних донорів та партнерів з громади. Офіс щорічно реалізує шість основних очних заходів, а також адмініструє грантову програму та програму щомісячних стипендій для ветеранів-спортсменів, які тренуються в паралімпійських видах спорту. Розглянемо ключові програми детально.[66]

Національна літня спортивна клініка для ветеранів: серфінг, вітрила і нове «я». Одним із найяскравіших прикладів державної туристично-рекреаційної програми є **Національна літня спортивна клініка для ветеранів** (National Veterans Summer Sports Clinic , *NVSSC*), що щорічно в Сан-Дієго, Каліфорнія. Заснована в 2008 році тижнева клініка збирає близько 150 ветеранів з усієї країни. Ваша фундаментальна мета — забезпечити раннє втручання для тих, хто додає наслідки поранення. Клініка доповнює терапію, яка ветеранам підтримує щоденні реабілітаційні програми VA по всій країні, та дає можливість відкрити нові способи підвищення мотивації, підвищення незалежності й досягнення здорового способу життя.[23]

Адаптивні види спорту, що пропонуються на клініці, включають вітрильний спорт, серфінг, адаптивний фітнес, каякінг, велоспорт, йогу та медитацію. Це не просто «спортивний табір» — це результат продуманий реабілітаційний продукт, де кожен елемент має терапевтичне обґрунтування. Місія клініки — допоможе ветеранам відновити впевненість у собі, досягти незалежності та прийняти здоровіший спосіб життя через адаптивну рекреацію. Формуючи дух товаришкості та демонструючи, що є можливим, клініка готових ветеранів переносити уроки стійкості й сили у повне життя. Яскравий приклад з 2025

року: ветеран Повітряних сил Марк Вагер, який живе з паралічем лівої сторони тіла після консультації 16 років тому, вперше спробував серфінг на клініці. «Я це обожнював, тому що це змусило мене використати ліву руку», — сказав він. Персонал підібрав йому адаптивну рукавичку, яка дозволила використовувати паралізовану руку. «Всі були чудові. Я б сказав ветеранам — беріть участь у програмі. Спробуйте». У 2025 році клініка зібрала понад 500 учасників — рекордна кількість за всю її 18-річну історію.[66]

Національна зимова спортивна клініка для ветеранів-інвалідів: гори як реабілітація. Для тих ветеранів, кому більше до душі гори, ніж океану, призначена **Національна зимова спортивна клініка для ветеранів-інвалідів** (*National Disabled Veterans Winter Sports Clinic*), що триває в Колорадо. Ця клініка є світовим лідером у реабілітації та щорічно забезпечує навчання й реабілітацію майже 400 ветеранів з глибокою інвалідністю. Ветерани з черепно-мозковими травмами, травмами спинного мозку, порушеннями зору, ампутаціями та іншими серйозними інвалідностями мають виклик подолати явних обмежень через адаптивні ліги, санний хокей, підводне плавання з аквалангом, скелолозіння, освітні програми та інші активності. Клініка спільної організації VA та Організації ветеранів-інвалідів Америки (*Disabled American Veterans, DAV*) існує вже понад 30 років, що робить її єдиною з найбільшою дією ветеранських туристичних програм США.

Ігри на інвалідних візках та Паралімпійська програма: від реабілітації до спорту вищих досягнень. Для ветеранів, які хочуть рухатися далі — від реабілітаційних занять до змагального спорту — VA пропонує унікальну можливість. З понад 20 змаганнями та паралімпійськими видами спорту Національні ігри для ветеранів на інвалідних візках (*National Veterans Wheelchair Games*) надихають і дають ветеранам можливість долати щоденні перешкоди й вести здоровий та незалежний спосіб життя через спорт і рекреацію. Захід спільно організовується VA та Організацією ветеранів з паралічем Америки (*Paralyzed Veterans of America*) і обслуговує ветеранів з травмами спинного мозку, розсіяним склерозом, ампутаціями, інсультом та

іншими неврологічними розладами. Ще далі — шлях до Паралімпійських ігор. В. А. надає щомісячну стипендію ветеранам з інвалідністю, які активно тренуються в паралімпійських або олімпійських видах спорту, а також певним ветеранам з інвалідністю, відібраним у відповідності до олімпійської збірної або яким вдається до неї потрапити. Так реабілітаційна подорож перетворюється на кар'єру спортсмена світового рівня.[17] **Додаток А**

Honor Flight Network: туристична програма як акт національної вдячності. Якщо програма VA зосереджені на реабілітації, то **Honor Flight Network** — це унікальна модель ветеранського туризму, яка втілює зовсім інший принцип: подорож як вираз суспільної вдячності. Місія Honor Flight Network — вшановувати американських ветеранів, перевозячи їх до Вашингтона для відвідування меморіалів і пам'ятників, зведених на честь їхньої служби та жертв. Програма планує надати безкоштовну поїздку ветеранам, які інакше могли б не мати можливості відвідати ці місця.[66] Цифри цієї програми вражають: 3 травня 2022 року Honor Flight Network відзначила переліт свого 250 000-го ветерана до Вашингтона. Мережа діє більше ніж зі 125 містами по всій країні, і кожен переліт є повністю безкоштовним для ветеранів. Участь у польоті Honor Flight дає ветеранам можливість поділитися цим числом моментів з товаришами, вшанувати загиблих і поділитися своїми спогадами та досвідом з іншими ветеранами. Ветерани завжди подорожують безкоштовно завдяки щедрим пожертвам на підтримку організації.[66] Ветеран В'єтнамського і колишнього військового полонених Гері Гуггенбергер, відвідавши Національний архів у рамках Польоту честі, висловився так: «Просто побачити Конституцію — це потужно. Ця програма — дивовижна. Я повернуся і скажу всім зареєструватися». Організаційна модель Honor Flight є прикладом децентралізованого краудфандингу у ветеранському туризмі: окремі «хаби» в різних містах самостійно зараховують кошти від місцевих донорів, бізнесу та волонтерів, організовуючи поїздки для місцевих ветеранів. **Додаток Б**

Warrior Expeditions: «пройти крізь війну» пішки. Якщо Honor Flight — це одноденна поїздка, то **Warrior Expeditions** пропонує ветеранам протилежне: багатомісячне відпочинку в природі. Організація заснована в 2013 році Шоном Гобіном (*Sean Gobin*) — ветераном Корпусу морської піхоти, який пройшов три бойові ротації в Іраку та Афганістані, а після повернення подолав всю Аппалацьку стежку довжиною 2 185 миль. Гобін відчув потужний терапевтичний ефект далекого пішого походу і вирішив створити програму для бойових ветеранів на основі цього досвіду. Перехід від бойових дій до домашнього побуту є різким і практично нульовим для сучасних ветеранів. Ці тривалі експедиції дають можливість по-справжньому переосмислити свій бойовий досвід, усуваючи повсюдні стреси і водночас перебуваючи в природі.[49] **Warrior Expeditions** — некомерційна організація природо-терапевтичних програм для ветеранів. Вона забезпечує ветеранів найвищого рівня спорядженням, одягом і запасами, а також підготовкою, необхідною для успішного завершення експедиції. Крім того, організація координує підтримку громади у вигляді розміщення транспорту, та харчування від волонтерів уздовж маршруту.[70] Програми Warrior Expeditions охоплюють три маршрути: піший похід Аппалацькою стежкою (2 200 миль через 14 штатів від Джорджії до Мену, березень–вересень); велосипедний маршрут Великою американською рейковою стежкою (3 800 миль через 12 штатів від Вашингтона до Вашингтонського штату, травень–серпень); та сплавкою Міссісіпі (2 300 миль через 10 штатів від Міннесоти до Луїзіани, червень–вересень).[48] **Додаток В**

Warrior Expeditions надає ветеранам усе необхідне для завершення тривалої пішої експедиції — абсолютно безкоштовно. Все — від постачання до логістики — оплачується за рахунок корпоративних партнерів та донорів. Що робить цю програму особливою — її філософія. «Коли ти у військових, ти перебуваєш у так званому конвеєрі розгортань», — пояснює Гобін. «Коли виходиш, цей процес іде зі швидкістю 100 миль на рік, а потім — бум — і ти вже вийшов. Але ти все ще в режимі "бий або тікай". Перебуваючи на стежці

12 годин на день, твій мозок нарешті отримує можливість отримання і переробити все пережите».[48]

Operation Surf: океан як ліки. Якщо Warrior Expeditions — це місяць в лісі, то **Operation Surf** — це тиждень в океані. І результати — вражаючі. Operation Surf почала свою роботу в 2008 році, співпрацюючи з Армійським медичним центром Брук / Центром безстрашних в Сан-Антоніо, Техас. Це великий військовий травматологічний шпиталь, що обслуговує щось давно поранених та ветеранів, які відводять. Відгук виявився неймовірно потужним: організація допомагала важко пораненим чоловікам і жінкам у їхньому рекреаційно-реабілітаційному шляху. Тижнева програма Operation Surf є всеохоплюючою реабілітаційною пригодою. Вона включає два дні подорожі та чотири дні адаптивного серфінгу. Додаткові активності охоплюють підтримку рівних учасників до і після програми, щоденну йогу, медитацію, групові прийоми їжі, вечірній «Огляд дня» і заключну церемонію нагородження, а також зцілювальний «paddle out» — ритуальну гребну сесію на честь загиблих товаришів. Наукові результати програми підтверджені дослідженнями, опублікованими в журналі *Frontiers in Psychology* (2025): дослідження оцінило вплив тижневої серфінг-терапії Operation Surf на 41 ветерана з ПТСР за допомогою психометричних шкал GAD-7, PHQ-8 та PCL-5, а також фізіологічних вимірювань. Результати показали зниження загальної тривожності на 59% після заходу та на 30% через 30 днів. Попит на програму значно перевищує пропозицію: кожна програма отримує в три-чотири рази більше заявок, ніж є вільних місць. Це промовисто про те, наскільки гостро ветерани потребують подібних можливостей.[29] **Додаток Е**

Грантова програма VA для адаптивного спорту: підтримка місцевих ініціатив. Вибір власних заходів, VA фінансує туристично-рекреаційні програми по всій країні через механізм грантів. Грантова програма для адаптивних спортивних програм для ветеранів і військовослужбовців з інвалідністю (*Adaptive Sports Grant Program*) надає фінансування організаціям для розширення та розширення кількості та сталих заходів

адаптивного спорту як для фізичних проблем, так і для проблем психічного здоров'я — у домашніх громадах, а також більш розвинених паралімпійських програм на регіональному та національному рівнях.[35] Цей механізм дозволяє державі підтримувати місцеві ветеранські туристичні та рекреаційні ініціативи, не беручи на себе безпосереднє управління ними.

Особливості організаційної моделі США: висновки для порівняльного аналізу

Аналіз американської системи туристичних програм для ветеранів дозволяє визначити кілька ключових організаційних принципів, які відрізняють її від інших національних моделей. **По-перше, принцип публічно-приватного партнерства.** Жодна з відмітних програм не існує за рахунок державного фінансування. Національна клініка літніх видів спорту ветеранів фінансується Проектом поранених воїнів та Фондом Дім Фішера; Клініка зимових видів спорту — DAV; Honor Flight — повне пожертвування громадян. Держава виступає організатором і клінічним координатором, але фінансову базу значною мірою забезпечує громадянське суспільство. **По-друге, принцип клінічного обґрунтування.** Жодна програма не позиціонується як «відпочинок» у традиційному розумінні. В. А. покращує терапевтичну рекреацію як використання рекреації та широкого спектру видів діяльності для розвитку навичок, знань і поведінки з метою покращення фізичних, когнітивних, емоційних, соціальних і рекреаційних потреб ветеранів з травмами, хворобами та інвалідністю. Послуги базуються на оцінених потребах і цілях кожного пацієнта та надаються або контролюються сертифікованим рекреаційним терапевтом. **По-третє, принцип масштабованості та охоплення.** Система охоплює весь спектр форм участі — від одноденного польоту до Вашингтона (Honor Flight) до шестимісячного пішого маршруту (Warrior Expeditions). Кожен ветеран може знайти програму відповідно до свого фізичного стану, психологічної готовності та особистих уподобань. **По-четверте, принцип безкоштовності для учасника.** Усі важливі програми є повністю безкоштовними для ветеранів, що забезпечують

реальну, а не декларативну інклюзію — не залежать від фінансового стану учасника.

2.2. Канадський досвід туристичних програм для ветеранів

Особливості канадської моделі: чому вона відрізняється від американської

Канада і США мають багато спільних у підходах на підтримку ветеранів — спільний союзницький досвід, англосаксонську правову традицію, розвинений некомерційний сектор. Проте канадська модель ветеранського туризму і рекреації має принципово іншу архітектуру. Якщо американська система побудована навколо потужного централізованого інституту — Департаменту у справах ветеранів США з його річним бюджетом понад 300 мільярдів доларів — то канадська модель є децентралізованою, партнерською і значно більше покладається на взаємодію між державою, армійськими структурами, благодійними організаціями та бізнесом. Veterans Affairs Canada (VAC) розробив особистісно-орієнтований підхід до реабілітації: кожен учасник отримує індивідуальний план відновлення, розроблений командою фахівців. Реабілітаційні послуги надаються по всій Канаді з урахуванням мови, стану, культури та особливих потреб кожної людини.[43] З 2016 року Канада інвестувала понад 11 мільярдів доларів, реалізувавши 123 ініціативи через Фонд *добробуту ветеранів та їхніх сімей (Veterans and Family Wellbeing Fund, VFWF)*, щоб забезпечити нові форми підтримки ветеранів та їхньої родини. Рухаючись вперед, VAC націлює ініціативи, що покращують якість життя, включаючи підтримку рівних, послуги психічного здоров'я та зміцнення реабілітаційних програм.[47] Важливою інноваційною ознакою канадського підходу є запровадження концепції «соціального *прескрипшену*» (*social prescribing*) — інноваційного підходу, який з'єднує клієнтів з різними неклінічними послугами громади, спрямованими на покращення їхнього здоров'я та загального добробуту. Саме ця концепція є концептуальним місцем

між медичною реабілітацією та туристичними програмами: туризм і рекреація стають офіційно визнаним «соціальним призначенням» лікаря.[45]

Програма Soldier On: спорт і природа як шлях до відновлення. Центральним інструментом реабілітаційної рекреації для ветеранів у системі Канадських збройних сил є програма **Soldier On** — ініціатива Канадських збройних сил, яка адмініструє через Канадські сили з підтримки морального духу та добробуту (*Canadian Forces Morale and Welfare Services, CFMWS*). Soldier On — це програма канадських збройних сил, що підтримує діючих та вільних у запасі військовослужбовців у подоланні проблем психічного здоров'я або фізичних захворювань і травм через спорт і фізичну активність. Програма повертає учасників до активного способу життя та надає можливості для розвитку нових навичок, побудови впевненості у власних силах і спілкуванні з ровесниками, що стикаються з аналогічними викликами.[3] Soldier On відрізняється від медичних програм своїм принципово доступним форматом. На триденних таборах учасники пробують такі адаптивні види спорту, як регбі на інвалідних візках, баскетбол на інвалідних візках, санний хокей та адаптивний кьорлінг. Програма відкрита для всіх учасників Soldier On відповідно до регіонів, у тому числі тих, хто розміщується поза межами місця проведення.[41] Учасник Soldier On, що живе з ПТСР, поділився: «Просто дало мені нове життя, нове вікно, новий виклик у житті». Регіональний координатор програми підкреслив: «Це дає їм можливість не тільки спробувати новий вид спорту, якого вони раніше ніколи не пробували, але й бути поруч з ветеранами одночасно».[41] Особливістю Soldier On є міжнародний вимір: щорічний табір Soldier On у Вістлері про боротьбу хворих та поранених ветеранів з Канади та міжнародних країн-партнерів для участі в адаптивному спорті, побудови зв'язків та підтримки їхнього фізичного та психічного здоров'я. Це робить програму прикладом справжнього міжнародного ветеранського туризму — коли сама подорож до Вістлера є частиною реабілітаційного досвіду.[50]

Додаток Г

True Patriot Love Foundation: коли бізнес іде в гору разом з ветеранами. Якщо Soldier On — це армійська програма, то **True Patriot Love Foundation** (*TPL*) — це унікальна канадська модель, яка об'єднує ветеранський туризм із корпоративним залученням і благодійністю в масштабі, якого немає аналогів у світі. Заснована в 2009 році True Patriot Love Foundation є провідною національною благодійною організацією Канади для підтримки ветеранів. З моменту заснування фонду зобов'язання виділили 47 мільйонів доларів на дослідження фінансування та підтримку 1 065 громадських програм по всій Канаді, включивши понад 41 000 людей.[50] Флагманським туристичним продуктом TPL є програма міжнародних **експедицій** (*Expeditions*): кожна пригода про боротьбу хворих і поранених солдатів та ветеранів з бізнесовими та суспільними лідерами з усієї Канади. Відтоді, як 2012 року відбулася перша така експедиція, вони проводилися по всьому світу. Минулі експедиції разом зібрали понад 9 мільйонів доларів для військової спільноти і вплинули на 66 хворих та поранених військовослужбовців і ветеранів. Масштаб і різноманіття маршрутів вражають. Кошти, залучені через експедицію, дозволили провести розширену підготовку до працевлаштування та рекрутингу, забезпечити 144 ветеранів швидким працевлаштуванням, профінансувати понад 9 800 років підтримки психічного здоров'я від рівних учасників, а також інвестувати 500 000 доларів у створення програми застосування на основі віртуальної реальності для ветеранів із ПТСР, яка впроваджена по всій країні.[43] Найсвіжіший приклад — 2025 рік: жіноча експедиція True Patriot Love об'єднала 22 бізнес-лідерів і військовослужбовців для 240-кілометрового сплаву по всесвітній відомій річці Нахані. До 2025 року заплановано сходження на пік Барбо — найвищу гору Нунавуту і в усій Східній Північній Америці. Організаційна модель ТПЛ принципово важлива: цивільні учасники-підприємці платять за участь в експедиції та водночас стають наставниками для ветеранів у процесі їх переходу до цивільної праці. Туристична подорожчає на платформу соціального капіталу.[4]

Ігри Invictus у Ванкувері та Вістлері (2025): Канада як міжнародна сцена ветеранського туризму. У лютому 2025 року Канада стала місцем проведення найгучнішої у світі ветеранської спортивно-туристичної події — **Ігри Invictus**. Ігри Invictus Ванкувер–Вістлер 2025 проходили з 8 по 16 лютого і зібрали 534 учасники — поранених, хворих та тих, що одужують, членів збройних сил і ветеранів з 23 держав. Вони змагалися в 11 адаптивних видах спорту у Ванкувері та Вістлері в атмосфері сили, відновлення та інклюзії. Це були перші Ігри, що проводилися на двох майданчиках і включали зимові види спорту. Участь Канади в Іграх очолювала програму Soldier On спільно з True Patriot Love Foundation — національною благодійною організацією на підтримку хворих і поранених ветеранів та їхніх сімей. Економічні та соціальні масштабні події виявилися безпрецедентними: бюджет Ігор склав 63,2 млн доларів за збалансованим результатом, а загальний економічний ефект по регіону склав 81,1 млн доларів. Церемонія відкриття зібрала рекордну для всієї історії Invictus кількість глядачів — 40 000 осіб.[34] Канада стала першою у світі країною, що прийняла Ігри Invictus двічі — також у Торонто у 2017 році. Це не випадковість: саме True Patriot Love Foundation розпочав процес подачі заявок на проведення Ігор Invictus у Торонто у 2017 році та у Ванкувері/Вістлері у 2025 році — що зробило Канаду першою країною, яка прийняла Ігри двічі.[36] Після завершення Ігор їхня спадщина не зникла: створено Фонд спадщини на 5,5 мільйонів доларів для подальшого відновлення та реабілітації поранених, хворих та тих, що відводять, членів збройних сил і ветеранів — до, під час і після Ігоря. Ініціативи в рамках спадщини включають дослідницький звіт про вплив зимового спорту на реабілітацію, освітній проект про корінну військову службу та симпозіум з працевлаштування ветеранів.[39] **Додаток Г**

Адаптивні спортивні програми для ветеранів: мережа на рівні громад. Без винятку флагманських програм, в Канаді функціонує розгалужена мережа громадських ветеранських рекреаційних ініціатив, які наближають адаптивний спорт і природний туризм окремо до місця проживання ветеранів.

Показовим прикладом є **Adaptive Sports Foundation (ASF)** у Квебеці: школа ASF пропонує безкоштовну інклюзивну програму адаптивного спорту для ветеранів Канадських збройних сил та Королівської канадської кінної поліції. У дружній і шанобливій атмосфері програма дає можливість знову долучитися до активного способу життя, відкрити для себе радість від спорту та будувати міцні зв'язки з іншою спільнотою. Програма включає гірський велосипед, водні ліжі, гірськолижний спорт та інші активності.[41]

Примітна деталь: багато ветеранів після участі в програмі повертаються як волонтери — стають товаришами, помічниками з логістики або навіть керівниками деяких заходів. Приблизно 10% волонтерів АЧС — це представники канадських збройних сил. Так ветеранський туризм перетворюється на цикл спільної підтримки.[41] Науковим підтвердженням цінності природоорієнтованих програм для канадських ветеранів є дослідження, опубліковане видавництвом Human Kinetics Canada: учасники — усі з набутою інвалідністю або діагнозом ПТСР — займалися 5 днів терапевтичним адаптивним спортом (гірськолижний спорт на воді, північні ліги) або фізично активним відпочинком (нахлистова рибалка, каное). Участь в адаптивному спорті та рекреаційній діяльності призвела до зниження негативних настроїв (напруга, депресія, гнів) і підвищення сприйнятої спортивної компетентності.[42] Характерно також, що в канадських лікарнях буквально «призначають» природу: в канадських лікарнях навіть видають рецепти на перепустки до Parks Canada — що є еквівалентом американських національних парків — поряд з окремими медичними процедурами. Це перетворює відвідування природних заповідників на офіційну частину реабілітаційного протоколу.[37]

Реабілітаційна система VAC: нормативна основа ветеранського туризму. Усі туристичні та рекреаційні програми функціонують у межах вищої реабілітаційної системи Veterans Affairs Canada. Реабілітаційна програма VAC може покращити здоров'я ветеранів та допомогти їм адаптуватися до життя вдома, у громаді та на роботі. Залежно від потреб і потреб, медичні фахівці та

інші постачальники послуг можуть допомогти адаптуватися до пов'язаного з військовою службою хвороби або травми.[38] Реабілітаційний план є дорожньою картою до відновлення і може включати медичну реабілітацію, психосоціальну реабілітацію та професійну реабілітацію. Важливо, що під час участі в програмі ветерани отримують фінансову підтримку: учасники Програми реабілітації можуть претендувати на Виплату заміщення доходу — щомісячний платіж, який забезпечує сукупний дохід не менше 90% від валової військової зарплати до звільнення. Це забезпечує реальну, а не декларативну фінансову можливість брати участь у туристично-рекреаційних програмах. У 2024 році ВАЦ поділився з передовими співробітниками Довідником ресурсів для ветеранів — переліком понад 250 організацій по всій Канаді, які надають послуги офіційними мовами. Восени 2024 року довідник опублікований на веб-сайті VAC, щоб ветерани та постачальники послуг могли отримати до нього прямий доступ. Цей довідник фактично є картою екосистеми ветеранського дозвілля і туризму в Канаді. Канадський досвід організації туристичних програм для ветеранів демонструє собою цілесну, внутрішньо узгоджену систему, що сформувалася на перетині державної соціальної політики, армійської інституційної культури та активного громадянського суспільства. У меншій мірі зі США ця система вирізняється концептуальною зрілістю та оригінальними організаційними рішеннями, які не мають масштабних прямих аналогів у світовій практиці. Аналіз відмітних програм — від державної реабілітаційної системи VAC та армійської програми Soldier On до благодійних експедицій True Patriot Love Foundation та міжнародних Igor Invictus — засвідчує, що туризм і рекреація є в Канаді непериферійними, а системоутворювальними елементами ветеранської підтримки. Вони інтегровані в реабілітаційні плани через концепцію «соціального прескрипшену», забезпечуючи сталу фінансову модель, що забезпечує державне фінансування з благодійним і корпоративним, та охоплює повний спектр учасників — від нещодавно демобілізованих до ветеранів з хронічними травмами і ПТСР.[38] Принципово працює те, що канадська модель не зводить

ветерана до ролі пасивного отримувача послуг. Програми TPL Expeditions, волонтерська залученість ASF, участь в Іграх Invictus — усі вони створюють простір, де ветеран виступає активним суб'єктом: учасником, наставником, представником своєї країни на міжнародній арені. Саме це перетворює туристичний досвід на потужний інструмент відновлення ідентичності — один із ключових психологічних потреб людини, що повернувся з війни. Загалом канадський досвід переконливо підтверджує тезу, що ефективність ветеранських туристичних програм розвивається не лише їх фінансуванням, але й філософією, закладеною в їх основі: повагу до ветерана як повноправного члена суспільства, визнанням туризму як терапевтичного інструменту та готовності до міжсекторального партнерства між державою, бізнесом і громадянським суспільством.[41]

2.3. Порівняльний аналіз підходів США та Канади з метою визначення кращих досвідних кейсів.

Порівняльний аналіз двох національних моделей ветеранського туризму — американської та канадської — створює в цьому розділі єдину аналітичну рамку, що охоплює п'ять вимірів: інституційна архітектура, фінансова модель, охоплення та доступність, терапевтична ефективність і потенціал. Такий підхід дозволяє вийти за межі простого опису програми і виявити системні закономірності, придатні для практичного застосування. Методологічною основою порівняння є поєднання аналізу нормативно-правових документів, офіційних звітів VA та VAC, даних незалежних наукових досліджень та організаційних звітів провідних некомерційних організацій. Важливо оцінити, що безпосередньо кілька зіставлення двох систем є ускладненим через відмінність у методологіях збору даних та різний масштаб системи — тому порівняння ведеться переважно на рівні принципів і механізмів, а не абсолютних показників.[59]

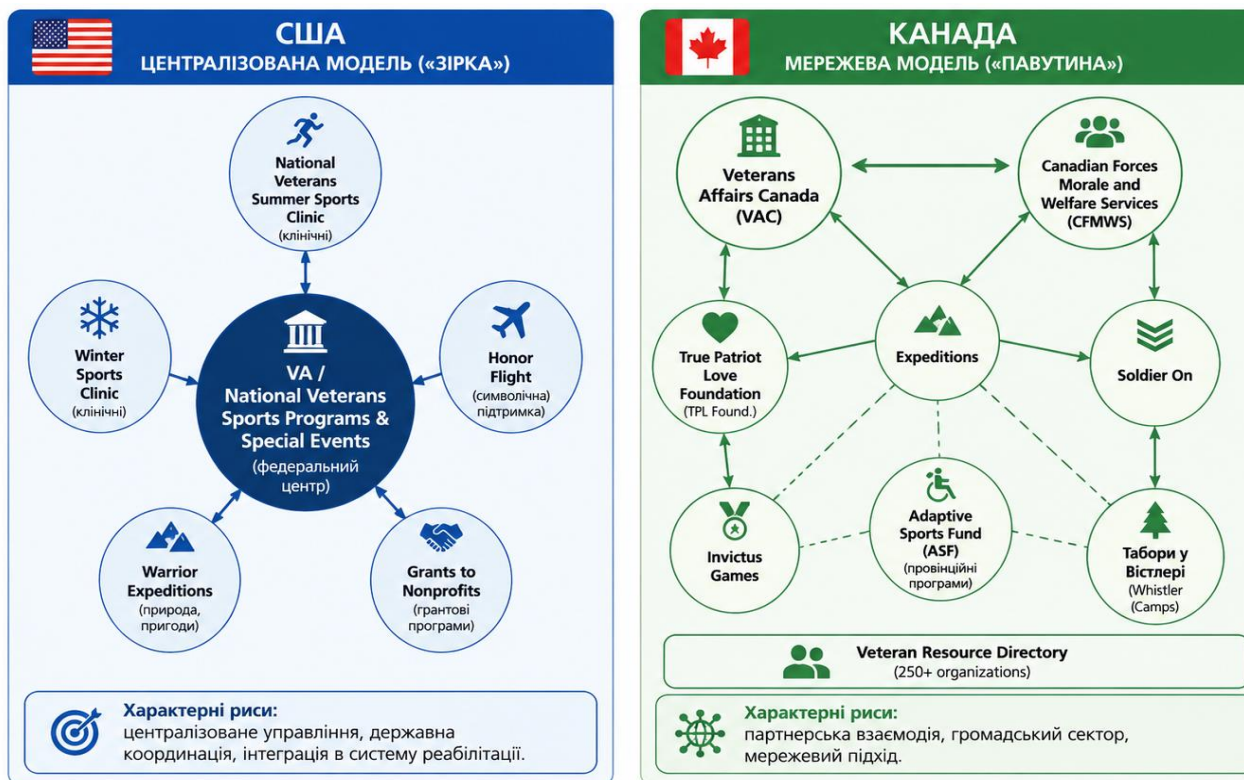
Порівняння інституційних архітектур

Першим і найбільшим принциповим виміром відмінності між двома моделями є архітектура відповідальності — питання про те, хто саме

організовує туристичні та рекреаційні програми для ветеранів і як між собою взаємодіють різні актори.

Нижче наведений рисунок, який відображає інституційну архітектуру кожного з моделей:

Рисунок 1.1. — Порівняння організаційних моделей ветеранських програм США та Канади. Складено автором на основі Department of Veterans Affairs (США), Veterans Affairs Canada, Soldier On, True Patriot Love Foundation.

Американська модель є «зірковою» — усі програми, так чи інакше пов’язані з федеральним центром (VA), яка дає стандарти, фінансує або акредитує ініціативи. Це забезпечує високу уніфікацію якості та клінічну обґрунтованість, протекції знижує гнучкість і сповільнює реакцію на нові потреби. Канадська модель є «мережевою» — VAC і CFMWS виступають вузлами рівноцінної мережі поряд із TPL Foundation, Soldier On, провінційними організаціями та понад 250 зареєстрованими партнерами з каталогу Ветеранського ресурсу. У 2024 році VAC опублікував Ветеранський ресурсний каталог — перелік понад 250 організацій по всій Канаді, які надають послуги офіційними мовами, надаючи ветеранам та постачальникам

послуг прямого доступу до цього ресурсу. Мережева архітектура є гнучкішою, але водночас менш стандартизованою.[34]

Порівняння фінансових моделей

Фінансова стійкість будь-якої туристичної програми є ключовим чинником її тривалості та охоплення. Дві моделі демонструють принципово різні підходи до залучення ресурсів.

Таблиця 1.2. Порівняння фінансових моделей ветеранського туризму США та Канади

Показник	США	Канада
Первинне джерело фінансування	Федеральний бюджет (В.А.)	Держбюджет (VAC) + армійський бюджет (CFMWS)
Роль корпоративних спонсорів	Висока (Wounded Warrior Project, Fisher House)	Помірна (ATCO, Boeing — Invictus)
Роль благодійних пожертвувань	Середня (Honor Flight — 100% пожертвування)	Висока (TPL Foundation — основа)
Участь платних цивільних	Відсутність	Ключова (TPL Expeditions — цивільні фінансові програми)
Державні гранти НКО	Так (грант на адаптивний спорт)	Так (VFWF — Фонд добробуту ветеранів і сімей)
Річний держбюджет на ветеранів	Понад 300 млрд дол. (весь В.А.)	Понад 7,8 млрд кан. дол. (VAC 2024)

Показник	США	Канада
Частка бюджету на рекреацію	Незначна частка від загального	~3 млн кан. дол./рік (база VFWF)

Принципова відмінність змінюється в канадській моделі «зворотного фінансування» через TPL Expeditions: минулі експедиції разом зібрали понад 9 мільйонів доларів для військової спільноти і разом вплинули на 66 хворих та поранених військовослужбовців і ветеранів. Кошти дозволили профінансувати понад 9 800 років підтримки психічного здоров'я від рівних учасників та інвестувати 500 000 доларів у програму лікування на основі віртуальної реальності для ветеранів із ПТСР. Цивільні учасники, які беруть участь в експедиції, фактично субсидують участь ветеранів — модель, яка не має аналогів у США.[39]

Порівняльний аналіз ключових ключів

Найбільш продуктивним рівнем порівняння є аналіз конкретних програм — «кращих практик», які можуть служити зразком для запозичення. Нижче представлено шість кейсів — по три з кожної країни — за єдиною схемою оцінювання.

Кейс 1 (США): Honor Flight Network — туризм як акт національної вдячності. Honor Flight Network є некомерційною організацією, яка транспортує ветеранів США до Вашингтона для відвідування меморіалів, зведених на їхню честь, повністю безкоштовно. З моменту заснування у 2005 році мережа перевезла понад 244 000 ветеранів.[66] *Організаційна модель:* децентралізована мережа з понад 125 місцевих «хабів», які самостійно зараховують кошти від місцевих донорів і бізнесу. Держава не фінансує і не керує програмою — лише забезпечує доступ до меморіалів. *Сильні сторони:* масштаб (250 000+ учасників), емоційний вплив, повна безкоштовність, залучення волонтерів і місцевих громад, потужний символічний вимір.

Обмеження: програма є одноденною і не передбачає системної терапевтичної складової; охоплює переважно ветеранів старших поколінь; не розрахована на ветеранів з тяжкими фізичними обмеженнями. *Придатність для запозичення:* висока — модель легко відтворюється в будь-якій країні з наявністю меморіальної інфраструктури та активним волонтерським рухом.[36]

Кейс 2 (США): Warrior Expeditions — природа як психотерапевт. Warrior Expeditions описує чотири ключові терапевтичні механізми своєї програми: *contemplation* (рефлексія і переосмислення бойового досвіду під час тривалого маршруту), *camaraderie* (товариство серед ветеранів зі спільним досвідом переходу), *community* (взаємодія з місцевими прихильниками вздовж маршруту ускладнення реінтеграції у суспільство) та відновлення віри в людяність. *Організаційна модель:* некомерційна організація, що повністю забезпечує ветеранів споживанням, підготовкою та логістичною підтримкою. Warrior Expeditions надає ветеранам все необхідне для завершення тривалої пішої експедиції — обладнання, одяг, навчання, а також координує підтримку у вигляді транспорту, проживання та харчування від волонтерів уздовж маршруту. *Сили:* найбільша тривалість з усіх програм (до 5 місяців); глибокий психологічний вплив; формує нову ідентичність і соціальні зв'язки; повністю безкоштовна. *Обмеження:* обмеження обмеження через тривалість і фізичні вимоги; недоступна для ветеранів з важкою інвалідністю; важко масштабувати. *Придатність для запозичення:* середня — вимагає наявності відповідної природної та волонтерської інфраструктури; може адаптуватися в скороченому форматі.[37]

Кейс 3 (США): National Veterans Summer Sports Clinic — клінічна рекреація. Єдина в переліку програми з повним медичним протоколом і сертифікованими рекреаційними терапевтами В.А. Заснована в 2008 році тижнева клініка збирає близько 150 ветеранів і має фундаментальну мету — забезпечити раннє втручання для тих, хто додає наслідки поранення, доповнюючи щоденну реабілітацію у ВА по всій країні. *Сили:* клінічне обґрунтування; мультидисциплінарна команда; вимірювані результати;

охоплює ветеранів з важкою інвалідністю. *Обмеження:* обмежена кількість учасників (~150 за цикл); географічна прив'язка (Сан-Дієго); висока вартість організації. *Придатність для запозичення:* висока для держави з розвиненою системою ВА-типу; вимагає клінічної інфраструктури.[29]

Кейс 4 (Канада): TPL Expeditions — туризм як соціальний капітал

True Patriot Love Foundation з 2009 року зобов'язалася виділити 47 доларів США на фінансування 1 065 громадських програм по всій Канаді, включивши понад 41 000 людей.[38] *Організаційна модель:* унікальна модель «партнерства рівних» — цивільні бізнес-лідери оплачують участь в екстремальній експедиції і тим самим фінансують участь поранених ветеранів. Одночасно відбувається психічний обмін: ветерани передають навички стресостійкості, цивільні — ділові компетенції. *Сили:* самофінансована модель; подвійний ефект (реабілітація + підготовка до ринку праці); зміна суспільного сприйняття ветеранів; вихід на міжнародний рівень. *Обмеження:* елітарний характер (вимагає фізичної підготовки); невелике пряме охоплення ветеранів (66 осіб через експедицію); основний ефект — через фінансування похідних програм. *Придатність для запозичення:* висока як фінансова модель; потребує розвиненої корпоративної культури КСВ (корпоративної соціальної відповідальності).[33]

Кейс 5 (Канада): Soldier On — армійська програма як місток до цивільного туризму. Soldier On — програма канадських збройних сил, що підтримує діючих та вільних у запасі військовослужбовців у подоланні проблем психічного здоров'я або фізичних травм через спорт і фізичну активність. Програма повертає учасників до активного способу життя та надає можливості для розвитку нових навичок, побудови впевненості та спілкування з ровесниками зі схожими викликами. *Сили:* охоплює ветеранів ще на етапі служби; міжнародний вимір (табори у Вістлері з міжнародними учасниками); є воронкою до Ігоря Invictus; усує розрив «армія — цивільне життя». *Обмеження:* формально є армійською, а не туристичною програмою; обмежена доступність фізичних потужностей CFMWS. *Придатність для*

запозичення: дуже висока — особливо для України, де існує аналогічний розрив між армійськими та цивільними структурами підтримки.[44]

Кейс 6 (Канада): Invictus Games — туризм як міжнародна сцена відновлення. Участь у спортивному відновленні через Ігри Invictus призвела до значного короткострокового та довгострокового позитивного впливу на реабілітаційний шлях міжнародних поранених, хворих та тих, що одужують, членів збройних сил і ветеранів. Дослідження засвідчили, що всі ветерани-учасники відчули нове відчуття відчуття, вдячності та мети в житті після участі. Розвиток «нової ідентичності», мети та впевненість протягом двох чергових-тріох років участі трансформували їхнє світосприйняття, сприяючи кращій навігації у соціальних взаємодіях і формуванні стійкості. *Організаційна модель:* міжнародна подія з потужною спадщиною (Legacy Fund). Фонд спадщини Ігор Invictus 2025 становить 5,5 мільйонів доларів; загальний економічний ефект для Ванкувера та Вістлера — 81,1 млн. доларів. *Сильні сторони:* міжнародна видимість; вимірювані психологічні ефекти; спадщина у вигляді адаптивної інфраструктури; підвищення суспільної емпатії до ветеранів. Після Ігор загальне позитивне враження про ветеранів і військовослужбовців зросло на 6% (з 80% до 86%) у Британській Колумбії та залишилося стабільно високим — 84% — по всій Канаді. *Придатність для запозичення:* висока як концепція, але вимагає значних організаційних та фінансових ресурсів для самостійного проведення.[41]

Зведена оцінка ключів за критеріями ефективності. Нижче наведено матрицю оцінювання шести кейсів за п'ятьма критеріями ефективності за шкалою від 1 до 3 (1 — низький рівень, 2 — середній, 3 — високий).

Таблиця 1.3. Матриця оцінювання кращих практик ветеранського туризму США та Канади

Програма	Терапевтичний ефект	Охоплення	Фінансова стійкість	Міжнародний вимір	Потенціал запозичення	Сума
Політ честі (США)	2	3	3	1	3	2
Воїнські експедиції (США)	3	1	2	1	2	5
NVS SC (США)	3	2	2	1	2	0
TPL Expeditions (Канада)	2	1	3	3	3	2
Солдати увімкнені (Канада)	2	2	3	2	3	2
Invictus Games (Канада)	3	2	2	3	2	2

**Примітка: Оцінювання проведено автором на основі аналізу офіційних джерел та наукових публікацій. Критерії: терапевтичний ефект — наявність доказової бази психологічного впливу; охоплення — кількість учасників і географія; фінансова стійкість — диверсифікованість джерел фінансування;*

міжнародний вимір — залучення зарубіжних учасників або виїзд за кордон; потенціал запозичення — придатність моделі для адаптації в інших країнах.

Спільні принципи — що об'єднує обидві моделі. Попри суттєві відмінності в архітектурі та фінансуванні, порівняльний аналіз виявляє низку спільних принципів, які пронизують помилкові моделі і можуть вважатися універсальними умовами ефективності ветеранських туристичних програм.

Принцип безкоштовності для учасника. Усі шість представлених кейсів є повністю безкоштовними для ветерана. Це не випадкова деталь, а свідома відповідь на реальну проблему: значна частина ветеранів перебуває у складному фінансовому стані. Включення в позитивне командне середовище виводить людей з ізоляції і соціального виключення, пов'язаного з інвалідністю; а здатність відновити ідентичність на основі активності, яку ти поділяєш з іншим, ускладненим психологічним добробутом.

Принцип групового формату. Жодна з програм не є суто індивідуальною. Дослідження підтверджують, що особи, зайняті до командних видів спорту, дають більше психологічних переваг, ніж ті, хто займається індивідуальними видами спорту, — що працює про перспективність командних видів спорту як інтервенції при психологічних розладах у ветеранів.

Принцип природного середовища. І в американській, і в канадській моделях природа є не декораторською, а ключовим терапевтичним чинником. Морське узбережжя, гірські стежки, арктичні льодовики — все це свідомо використовується як реабілітаційний ресурс. Деякі лікарні в Канаді навіть дають рецепти на перепустки до Parks Canada поряд із медичними процедурами — настільки високий терапевтичний потенціал перебування в природі.

Принцип доказовості. Обидві країни інвестують у наукове підтвердження ефективності програми. Invictus Australia, яка тісно пов'язана з канадською моделлю, комісує фундаментальні дослідження та планує встановити національний дослідницький порядок щодо денних переваг спорту для ветеранів та їхніх сімей, спираючись на понад 170 джерел. Доказова база є не лише науковим, а й політичним ресурсом: вона

дозволяє обґрунтовувати програму фінансування перед урядом і платниками податків.[27]

Ключові відмінності — що розрізняє дві моделі. Разом зі спільними принципами порівняльний аналіз виявляє і принципові відмінності, які мають значення при виборі моделі для запозичення. **Відмінність 1: Клінічність vs соціальність.** Американська система наполягає на медичному протоколі: кожна програма VA супроводжується сертифікованим терапевтом, має задокументовані цілі та вимірювані результати. Канадська система більш гнучка — «соціальний прескрипшун» VAC дозволяє включати до реабілітаційного плану туристичні заходи без жорсткого клінічного оформлення. Перший підхід забезпечує вищу доказовість, другий — вищу доступність і зниження стигматизації. **Відмінність 2: Вертикальна проти горизонтальної інтеграції.** США будують систему вертикально — від федерального центру до місцевих програм. Канада — горизонтально, через партнерства між рівноправними акторами. Вертикальна система є більш стандартизованою і масштабованою; горизонтальна — більш адаптивною і менш бюрократизованою. **Відмінність 3: Ставлення до сім'ї.** True Patriot Love Foundation фінансує програми в чотирьох напрямках, один з яких — «Сильніші військові сім'ї» — безпосередньо включає членів родини як повноправних учасників відновлювального процесу. В американській системі сім'я є переважно «підтримуючим суб'єктом», а не учасником туристичних програм. **Відмінність 4: Масштаб міжнародного виміру.** Канада системно і стратегічно використовує міжнародний туристичний формат — від арктичних експедицій до дворазового проведення Ігор Invictus. США орієнтовані переважно на внутрішні програми, а міжнародна участь ветеранів є швидше виключенням, ніж правилом.

Визначення кращих практик для запозичення. На підставі проведеного аналізу можна сформулювати перелік кращих практик, які мають

найбільший потенціал для адаптації в інших країнах, зокрема в Україні:

Практика 1 — «Вдячність через подорож» (за моделлю Honor Flight).

Організація різних або регулярних туристичних поїздок ветеранів до місць національної пам'яті, повністю безкоштовних для учасників і фінансованих через краудфандинг та місцевий бізнес. Організаційна складність — низка; психічний і соціальний ефект — високий; масштабованість — висока.

Практика 2 — «Природна терапія» (за моделлю Warrior Expeditions/Soldier On).

Організація групи природоорієнтованих маршрутів різної тривалості для ветеранів — від одноденних до багатоденних. Ключовий принцип: природа є терапевтичним середовищем, а не просто фоном. Вимагає наявності волонтерської мережі, що підтримує вздовж маршруту.

Практика 3 — «Партнерство рівних» (за моделлю TPL Expeditions).

Залучення цивільних бізнес-лідерів до спільних туристичних програм з ветеранами на рівноправній основі. Цивільні оплачують свою участь і тим самим субсидують участь ветеранів. Додатковий ефект — формування мережі зайнятості та психічного подолання цивільно-військового розриву.

Практика 4 — «Соціальний прескрипшун» (за моделлю VAC).

Нормативне включення туристичних і рекреаційних заходів до офіційного реабілітаційного плану ветерана. Це легітимізує туризм як медичний інструмент, відкриває доступ до медичного фінансування та знижує стигматизацію.

Практика 5 — «Адаптивний спорт як ворота до міжнародного туризму» (за моделлю Invictus/NVSSC).

Використання адаптивних спортивних змагань і клінік як відправної точки для більшого залучення ветеранів до туристичних програм. Особливо ефективна для ветеранів з інвалідністю, оскільки додає фізичні та психологічні бар'єри через спортивний формат.

Підсумки порівняльного аналізу. Порівняння американської та канадської моделей ветеранського туризму призводить до висновку, що жодна з них не є «кращою» в абсолютному сенсі — кожна є оптимально адаптованою до інституційного, культурного та фінансового контексту. Американська модель є більш масштабованою, стандартизованою і клінічно обґрунтованою;

канадська — більш гнучкою, партнерською і соціально інноваційною. Ключовий висновок для цілого дослідження відбувається в тому, що найефективніша модель для країни, яка формує свою систему ветеранського туризму з нуля, є **гібридною** : вона захищає клінічну обґрунтованість і стандартизацію від американської моделі, фінансову гнучкість і партнерський принцип — від канадської, а міжнародний вимір використовує як стратегічний інструмент реабілітації, а не як опцію.

Розділ 3. Можливості впровадження міжнародного досвіду в Україні, методичні пропозиції.

3.1. Оцінка потреб ветеранів України у туристичних послугах та сучасний стан туристичних програм в Україні

Успішне впровадження міжнародного досвіду туристично-реабілітаційних програм в Україні потребує передусім системної оцінки реальних потреб вітчизняних ветеранів. Повномасштабне вторгнення РФ у 2022 році суттєво збільшило чисельність ветеранів, учасників бойових дій та членів їхніх родин, що актуалізує питання якісної реінтеграції та відновлення цієї категорії громадян.

З метою дослідження реальних потреб ветеранів у туристичних і рекреаційних послугах, а також оцінки сучасного стану відповідних програм в Україні, у травні–червні 2026 року було проведено авторське соціологічне опитування. У цьому підрозділі представлено результати цього опитування, здійснено їх аналіз та визначено ключові проблеми й пріоритети розвитку туристичних програм для ветеранів.

Методологія та характеристика вибірки опитування. Опитування проводилось у форматі онлайн-анкетування з використанням Google Forms у період з 18 травня по 8 червня 2026 року. Загальна кількість респондентів склала 10 осіб. Незважаючи на невелику вибірку, результати є репрезентативними в якості пілотного дослідження та дозволяють виявити ключові тенденції і сформулювати гіпотези для подальших масштабніших досліджень. Анкета складалась із чотирьох тематичних блоків: загальна

інформація про респондента (стать, вік, статус, термін завершення служби); оцінка потреб у підтримці та відновленні; туристичні послуги та рекреаційні програми; оцінка сучасного стану програм в Україні.[52]

Таблиця 2.1. Соціально-демографічна характеристика респондентів

Показник	Значення	Частка, %
Стать: чоловіки	8 осіб	80%
Стать: жінки	2 особи	20%
Вік 18–25 років	3 особи	30%
Вік 26–35 років	2 особи	20%
Вік 36–45 років	1 особа	10%
Вік 46–55 років	4 особи	40%
Ветерани війни	4 особи	40%
Учасники бойових дій	4 особи	40%
Інше (цивільні, волонтери тощо)	2 особи	20%

Як видно з таблиці 2.1, переважна більшість респондентів — чоловіки (80%), що відповідає загальній структурі ветеранської спільноти України. Найчисельнішою віковою групою є особи 46–55 років (40%), що свідчить про значну частку ветеранів середнього віку, для яких питання фізичної та психологічної реабілітації стоїть найгостріше. Щодо статусу, рівномірно розподілились учасники бойових дій та ветерани війни — по 40%, що підтверджує охоплення найбільш уразливих категорій.[52]

Потреби ветеранів у психологічному та фізичному відновленні. Результати другого блоку анкети дозволяють оцінити суб'єктивне відчуття

ветеранами власних потреб у відновленні. Зокрема, респондентам пропонувалось вказати труднощі, що найбільше впливають на їхнє життя після завершення служби (можна було обрати декілька варіантів).[52]

Таблиця 2.2. Основні труднощі ветеранів після завершення служби

Вид труднощів	Кількість згадувань	Частка від числа респондентів
Психологічне виснаження	8	80%
Проблеми зі здоров'ям (фізичні)	5	50%
Тривожність або стрес	4	40%
Труднощі адаптації до цивільного життя	4	40%
Проблеми працевлаштування	2	20%
Соціальна ізоляція	1	10%

Наведені дані свідчать, що психологічне виснаження є найбільш поширеним викликом: його відзначили 80% учасників опитування. На другому місці — проблеми зі здоров'ям (50%), на третьому — тривожність або стрес та труднощі адаптації до цивільного життя (по 40%). Це підтверджує необхідність комплексного підходу до реабілітації, що поєднує психологічну і фізичну складові. Середня оцінка потреби у психологічному відновленні за 5-бальною шкалою склала 3,3 бала, тоді як потреба у фізичному відновленні або реабілітації — 3,2 бала. Розподіл відповідей свідчить, що жоден із респондентів не оцінив потребу у психологічній підтримці нижче 1 балу, а більшість (60%) надали оцінки 3–4 бали, що вказує на помірну, але стійку потребу в реабілітаційних послугах.[52]

Участь ветеранів у туристичних та рекреаційних програмах. Одним із ключових завдань опитування була оцінка реальної залученості ветеранів до існуючих програм відновлення через туризм і рекреацію. Результати виявились доволі показовими: лише 2 з 10 респондентів (20%) брали участь у туристичних, спортивних або рекреаційних програмах після завершення служби. Серед конкретних програм, що були відвідані, респонденти назвали: табір для родин ветеранів, «Чорна гора», «Обнова кемп», а також національну програму «Подорож до себе», сплави та походи, «Табір Максимум».[52]

Таким чином, 80% ветеранів не мали досвіду участі в подібних програмах. Це може свідчити як про недостатню поінформованість, так і про реальні бар'єри доступу — фінансові, організаційні або інфраструктурні. Водночас, оцінка потенційної ефективності туристичних подорожей для відновлення ветеранів виявилась достатньо високою. Середній бал становить 4,0 з 5, а розподіл відповідей представлено в таблиці 3.3.

Таблиця 2.3. Розподіл оцінок впливу туристичних подорожей на відновлення ветеранів (за 5-бальною шкалою, n=10)

Оцінка	Кількість респондентів	Частка, %
1 — зовсім не допомагають	0	0%
2 — скоріше не допомагають	0	0%
3 — нейтральна оцінка	1	10%
4 — скоріше допомагають	6	60%

Оцінка			Кількість респондентів	Частка, %
5	—	дуже	3	30%
допомагають				

Як видно з таблиці 3.3, переважна більшість — 90% респондентів — вважає туристичні подорожі ефективним інструментом відновлення, надавши оцінки 4 або 5 балів. Жоден із ветеранів не оцінив потенційний вплив туризму негативно. Це є вагомим аргументом на користь розширення туристично-реабілітаційних програм в Україні.[52]

Пріоритетні напрями туристичних програм для ветеранів.. Для розуміння змістовних преференцій ветеранів щодо туристичних програм респондентам було запропоновано обрати найбільш цікаві для них види туризму (множинний вибір) та бажаний формат участі.

Таблиця 3.1. Рейтинг популярності видів туристичних програм серед ветеранів (n=10)

Вид туристичної програми	Кількість	Частка,
	виборів	%
Відпочинок у горах	6	60%
Відпочинок біля моря	6	60%
Сімейні туристичні програми	7	70%
Реабілітаційні тури	4	40%
Походи та кемпінг	5	50%
Активний туризм (рафтинг, велосипед, каяки)	4	40%
Спортивно-рекреаційні заходи	3	30%

Вид туристичної програми	Кількість виборів	Частка, %
Екскурсійний туризм	2	20%
Культурно-пізнавальний туризм	2	20%

Лідером за популярністю серед ветеранів є сімейні туристичні програми — їх обрали 70% респондентів. Це є надзвичайно важливим сигналом: ветерани сприймають реабілітацію не як суто індивідуальний процес, а як діяльність, до якої має бути залучена сім'я. Таке бачення узгоджується з міжнародними підходами, де сімейно-орієнтовані програми є невід'ємною частиною комплексної реабілітації. Щодо формату участі, переважна більшість (70%) надала перевагу груповим подорожам з іншими ветеранами, тоді як 30% обрали подорож із сім'єю. Жоден з респондентів не надав перевагу індивідуальним подорожам, що підкреслює значення соціального виміру реабілітаційного туризму — відчуття спільності та взаємної підтримки серед учасників.[52]

Сучасний стан туристичних програм для ветеранів в Україні: оцінка респондентів. Четвертий блок анкети був присвячений оцінці обізнаності ветеранів щодо існуючих програм та їхній суб'єктивній оцінці доступності таких послуг. Результати свідчать: лише 3 з 10 респондентів (30%) знають про існування туристичних або рекреаційних програм для ветеранів в Україні. Зокрема, серед конкретних програм були названі: «Чорна гора», «Обнова кемп», програма «Подорож до себе», «Табір Максимум». 70% респондентів не поінформовані про наявність подібних програм — це критичний показник, що свідчить про серйозний дефіцит комунікаційного забезпечення навіть тих ініціатив, що вже існують. Середня оцінка доступності існуючих програм

склала 2,7 бали з 5, що є відносно низьким результатом. Розподіл оцінок представлено в таблиці 3.5.

Таблиця 3.2. Оцінка доступності туристичних програм для ветеранів в Україні (за 5-бальною шкалою)

Оцінка	Кількість респондентів	Частка, %
1 – дуже низька	2	20%
2 – низька	3	30%
3 – середня	4	40%
4 – вище середньої	1	10%
5 – дуже висока	0	0%

Дані таблиці 3.2 свідчать: половина респондентів (50%) оцінила доступність програм як низьку або дуже низьку, ще 40% — як середню. Жоден з учасників не надав оцінку «5». Таким чином, навіть ті ветерани, що обізнані про існування програм, вважають їх недостатньо доступними. Серед основних перешкод розвитку туристичних програм для ветеранів респонденти назвали: недостатнє фінансування (3 згадки), низький рівень адаптації інфраструктури (3 згадки), недостатня підтримка держави (3 згадки), відсутність інформації (3 згадки). Таким чином, ці чотири фактори мають рівнозначний вплив і у сукупності формують системний бар'єр для розвитку туристично-реабілітаційних послуг.

Таблиця 3.3. Перешкоди розвитку туристичних програм для ветеранів в Україні

Перешкода	Кількість згадувань	Частка, %
Недостатнє фінансування	3	30%
Низький рівень адаптації інфраструктури	3	30%
Недостатня підтримка держави	3	30%
Відсутність інформації про програми	3	30%

Серед побажань щодо нових програм, які ветерани хотіли б бачити в Україні, респонденти висловили такі пропозиції: активні туристичні програми з чіткою та зрозумілою системою; мережа адаптивних еко-таборів з модульними будиночками на Закарпатті; історико-терапевтичні екскурсії; виїзди на футбольні матчі за участю українських клубів у Європі; більша залученість держави та більше оздоровчих турів.

Узагальнення результатів та виявлені проблеми. На основі проведеного опитування та аналізу доступної інформації про стан туристичних програм для ветеранів в Україні можна виокремити такі ключові висновки. По-перше, потреба у реабілітаційних послугах є значною та комплексною. Психологічне виснаження відчувають 80% опитаних, тоді як фізичні проблеми зі здоров'ям — 50%. Це свідчить про необхідність програм, що поєднують психологічний і фізичний вимір відновлення. По-друге, туризм сприймається ветеранами як ефективний інструмент реабілітації. Середня оцінка потенційного впливу туристичних подорожей на відновлення становить 4,0 з 5, причому 90% респондентів вважають туризм корисним або дуже корисним для цього процесу. По-третє, пріоритетом є сімейний та груповий формат. 70% учасників обрали сімейні програми як найцікавіші, а 70% надали

перевагу груповим подорожам з іншими ветеранами. Це підкреслює соціальний та сімейний вимір реабілітації. По-четверте, сучасний стан програм є незадовільним. Лише 20% ветеранів мали досвід участі в рекреаційних програмах, 70% — не обізнані про їх існування, а середня оцінка доступності складає лише 2,7 бали. По-п'яте, системні бар'єри є рівнозначно розподіленими між чотирма факторами: фінансовим, інфраструктурним, інформаційним та інституційним (підтримка держави). Це означає, що усунення лише одного з них не принесе відчутного результату — необхідний комплексний підхід. У підсумку авторського дослідження результати підтверджують наявність суттєвого розриву між потребами ветеранів та реальними можливостями існуючої системи туристично-реабілітаційних програм в Україні. Цей розрив вимагає системних рішень, що включають фінансові механізми, розвиток інфраструктури, інформаційне забезпечення та активну державну політику. Саме ці напрями є відправними точками для розробки методичних пропозицій, що будуть представлені у наступних підрозділах роботи.

Сучасний стан туристичних програм. Поряд із зростанням потреб ветеранів поступово розвивається і система їхньої підтримки в Україні. Протягом останніх років питання реабілітації та соціальної адаптації ветеранів стало одним із пріоритетних напрямів державної політики. Координацію значної частини програм здійснює Міністерство у справах ветеранів України, яке реалізує проекти психологічної підтримки, професійної адаптації, фізкультурно-спортивної реабілітації та соціального супроводу ветеранів. Водночас туристичний компонент поки що не виділений в окремий напрям державної політики, хоча окремі елементи туристичної та рекреаційної діяльності вже використовуються в межах існуючих програм відновлення.[67]

Одним із найбільш розвинених напрямів підтримки ветеранів сьогодні є адаптивний спорт. В Україні регулярно проводяться спортивні змагання, реабілітаційні табори та тренувальні збори для ветеранів і військовослужбовців, які отримали поранення під час бойових дій. Особливого

поширення набули програми підготовки українських учасників до міжнародних спортивних заходів, зокрема Invictus Games. Участь у таких проєктах сприяє не лише фізичному відновленню ветеранів, але й позитивно впливає на їхню соціальну інтеграцію та психологічний стан. Багато учасників відзначають, що саме спортивні та рекреаційні заходи стали для них одним із перших кроків до повернення до активного життя після отриманих травм або завершення військової служби. Важливу роль у підтримці ветеранів відіграють реабілітаційні центри та громадські організації. Серед найбільш відомих прикладів можна назвати центр «Лісова поляна», Superhumans Center, Veteran Hub, ГО «Побратими», а також низку регіональних ініціатив. Частина таких організацій використовує елементи рекреації, спортивних активностей, туристичних походів та психологічних ретритів як додаткові інструменти відновлення. Останніми роками в Україні також почали з'являтися ветеранські табори, походи в Карпати, сплави річками та інші заходи, що поєднують відпочинок із психологічною підтримкою учасників.[68]

Окремий напрям формують проєкти громадських і благодійних організацій, які організовують туристичні поїздки, сімейні ретрити, екологічні табори та рекреаційні заходи для ветеранів і членів їхніх родин. Подібні ініціативи мають особливу цінність, оскільки дозволяють поєднати відновлення ветерана із підтримкою його найближчого оточення. Досвід таких програм показує, що спільна участь членів родини в рекреаційних заходах сприяє покращенню сімейних взаємин та полегшує процес адаптації після повернення з війни. Попри позитивні зміни, сучасний стан розвитку туристичних програм для ветеранів в Україні поки що характеризується фрагментарністю. Більшість проєктів реалізуються окремими організаціями та залежать від грантового фінансування або благодійної підтримки. Відсутність єдиної державної концепції розвитку ветеранського туризму призводить до того, що існуючі ініціативи не формують цілісної системи та охоплюють лише частину потенційних учасників. Крім того, між різними організаціями часто відсутня належна координація, що ускладнює обмін досвідом та поширення

успішних практик. Серед інших проблем варто виділити недостатню адаптованість туристичної інфраструктури до потреб ветеранів із пораненнями та інвалідністю. Незважаючи на поступове впровадження принципів безбар'єрності, значна частина туристичних об'єктів досі не забезпечує належного рівня доступності. Обмеженими залишаються також можливості для участі ветеранів у спеціалізованих туристичних програмах, особливо в невеликих громадах та віддалених регіонах. Певною мірою це підтверджують і результати проведеного опитування. Більшість респондентів не змогли назвати туристичні програми для ветеранів, які діють в Україні, а серед основних перешкод розвитку цього напрямку найчастіше згадувалися недостатнє фінансування, обмежена кількість програм та низький рівень інформування потенційних учасників. Подібні результати свідчать про існування розриву між потребами ветеранів та наявними можливостями їх задоволення. Наявні в Україні практики демонструють, що туристичні та рекреаційні заходи можуть стати ефективним інструментом підтримки ветеранів. Водночас розвиток цього напрямку потребує більш системного підходу, який передбачатиме співпрацю держави, громадського сектору та туристичного бізнесу. Саме в цьому контексті особливого значення набуває досвід США та Канади, де туристичні програми вже стали складовою комплексної системи підтримки ветеранів і використовуються як один із механізмів фізичного, психологічного та соціального відновлення.[68]

Огляд існуючих туристичних та рекреаційних програм для ветеранів в Україні. Незважаючи на загалом низький рівень обізнаності ветеранів та обмежену доступність туристично-реабілітаційних послуг, в Україні вже функціонує низка програм і ініціатив, спрямованих на рекреаційне відновлення учасників бойових дій та їхніх родин. Ці програми реалізуються як на державному рівні, так і недержавними організаціями, волонтерськими об'єднаннями і громадянським суспільством. Нижче представлено систематизований огляд ключових наявних програм, розподілених за типом ініціатора та змістовним наповненням.

Державні та національні ініціативи. Найбільш масштабною державною ініціативою у сфері туристичного відновлення є національна програма «Подорож до себе. Шляхи відновлення», запущена у квітні 2026 року Державним агентством розвитку туризму України (ДАРТ) спільно з Міністерством розвитку громад та територій України і ГО «Бренд Юкрейн». Програма спрямована на психоемоційне відновлення українців через подорожі всередині країни та формує нову модель внутрішнього туризму як інструменту відновлення. Особливий акцент зроблено на військових, ветеранах та їхніх родинах. Програма передбачає запуск цифрової платформи із сотнями локацій у 22 областях України, де кожен охочий зможе через персональний конструктор обрати маршрут відновлення з урахуванням регіону, бажаних практик та активностей. В основі програми — природотерапія, усвідомлені практики та пізнання культурної спадщини різних регіонів. На рівні Міністерства у справах ветеранів України у 2024 році серед пріоритетних напрямів державної ветеранської політики визначено запровадження експериментального проекту з розвитку системи рекреаційного відновлення ветеранів, а також розвиток адаптивних видів спорту. Ці заходи передбачають взаємодію з медичними закладами, реабілітаційними центрами та громадськими організаціями. Серед регіональних державних програм варто виділити ініціативу Львівської обласної державної адміністрації, яка у 2024 році спрямувала 8 мільйонів гривень з обласного бюджету на реалізацію програми реабілітації та абілітації ветеранів. До програми залучено санаторій «Прикордонник-Немирів», санаторій «Карпати» та «Кришталевий палац» у Трускавці. Програма включає комплексне медичне лікування, фізичне відновлення та психологічну підтримку на курортній базі Львівщини і є повністю безкоштовною для ветеранів.[65]

Програми громадських організацій та волонтерського сектору. **Табір Максимум** (м. Золотоноша, Черкаська область) — некомерційна громадська організація, яка реалізує комплекс програм для ветеранів та їхніх родин. Серед основних пропозицій — трирівнева програма «Кемп++» (лагідне

відновлення), програма психологічного відновлення **«Відкриваючи сили в собі»** (3 дні, подолання ПТСР, формування груп взаємопідтримки), одноденні збори ветеранів та **«Табір відновлення»** для родин — програма, що включає проживання в окремих кімнатах, п'ятиразове харчування, консультації психологів і сімейних консультантів, сеанси масажу, СПА та різноманітні активності для дітей і дорослих. Організація співпрацює з Міністерством оборони України, Міністерством соціальної політики та Черкаською обласною військовою адміністрацією.[73] Спільнота **TURE** реалізує рекреаційно-терапевтичні програми для ветеранів у форматі активних подорожей — походів у горах, сплавів на Дністрі та інших маршрутів. Підхід ґрунтується на переконанні, що природне середовище та фізична активність є потужними інструментами психологічного відновлення після бойової травми.[74] **ГО ЕКВІРЕХАБ** пропонує іпотерапію та іповенцію — психологічну реабілітацію за допомогою коней. Окремо реалізується 8-денна програма іпотерапії на Закарпатті для військовослужбовців і ветеранів, що передбачає проживання серед табуна гуцульських коней для відновлення психоемоційного стану.[69] Анімалотерапія є одним із доказових методів подолання симптомів ПТСР та соціальної ізоляції. **«Волонтерські мандрівки»** — ГО, яка організовує реабілітаційно-відновлювальні походи для ветеранів ЗСУ, зокрема сходження на Говерлу та Петрос у Карпатах. Програми адаптовані для ветеранів із протезами та іншими фізичними обмеженнями, передбачають пішохідні маршрути з ночівлею в гірських хатинах, сніжно-льодові тренування та підтримку досвідчених інструкторів. **Додаток Д.** Клуб туристів **KULUAR** реалізує благодійний похід-терапію **«Сила Гір»** для ветеранів на базі Івано-Франківщини.[72] Програма поєднує тривале перебування на природі, фізичні навантаження та психологічну підтримку в групі однодумців. **Сімейний ретрит «Гірська терапія»** в Карпатах — програма для ветеранів та їхніх дружин, спрямована на покращення стосунків після служби через психологічну підтримку, освітні, творчі та спортивні активності. Ретрит спрямований на відновлення внутрішньосімейних зв'язків, що є одним із

ключових факторів успішної реінтеграції. Програма «**Авангард ноєзису**» поєднує природні терапії (анімотерапія, іпотерапія, гарденотерапія) та навчальні модулі з агроекологічного підприємництва для ветеранів та їхніх родин.[59] **Зимовий табір на Бакоті** реалізує безкоштовні зимові табори для ветеранів та жінок з Хмельниччини, що включають відновлювальну та культурно-пізнавальну програму: екскурсії, арт-терапію, воркшопи. Реабілітаційний комплекс «**Агапе Україна**» та простір для відпочинку «**Тепла гора**» пропонують комплексні програми фізичного та психологічного відновлення, орієнтовані на ветеранів і їхні родини.[73]

Програми з міжнародною участю. Програма «Я Повернувся» (Veteran Resilience Training, VRT), реалізована за підтримки Maple Hope Foundation (Канада), є поєднанням консультативних програм для ветеранів та освітніх заходів для українських психологів і фахівців у сфері психічного здоров'я. Програма спрямована на забезпечення негайної допомоги чоловікам, які повертаються зі служби, та довгострокової підтримки ветеранів і їхніх сімей.[71]

Систематизація існуючих програм

Таблиця 4.1. Систематизація існуючих туристичних та рекреаційних програм для ветеранів в Україні

Назва програми ініціативи	Тип ініціатора	Основний формат	Цільова аудиторія
«Подорож до себе. Шляхи відновлення»	Державна (ДАРТ)	Внутрішній туризм, природотерапія, усвідомлені практики	Ветерани, родини, цивільні

Назва програми ініціативи	Тип ініціатора	Основний формат	Цільова аудиторія
Програма реабілітації Львівщини (санаторії)	Регіональна державна	Санаторно-курортне лікування та відновлення	Ветерани з Львівщини
Табір Максимум (Кемп++, «Відкриваючи сили»)	ГО (партнерство з держ.)	Сімейний табір, психологічні програми	Ветерани та їхні родини
Спільнота TURE	ГО волонтери	Активний туризм (гори, сплави)	Ветерани
ЕКВІРЕХАБ / іпотерапія Закарпаття	ГО	Анімалотерапія, іпотерапія	Ветерани (зокрема з ПТСР)
«Волонтерські мандрівки» (Говерла)	ГО волонтери	Гірські походи (адаптивні)	Ветерани (зокрема з ампутаціями)
KULUAR «Сила Гір»	Волонтери / туристичний клуб	Похід-терапія	Ветерани
Сімейний ретрит «Гірська терапія»	ГО	Сімейний ретрит у Карпатах	Ветерани та їхні дружини
«Авангард ноезису»	ГО	Природні терапії + агроекологія	Ветерани та родини

Назва програми ініціативи	Тип / ініціатора	Основний формат	Цільова аудиторія
Зимовий табір на Бакоті	ГО / місцева ініціатива	Культурно-пізнавальний + арт-терапія	Ветерани та жінки Хмельниччини
VRT / «Я Повернувся»	Міжнародна (Maple Hope / Канада)	Консультативна програма + навчання фахівців	Ветерани та спеціалісти

Аналіз систематизованих даних свідчить, що переважна більшість існуючих програм реалізується силами громадянського суспільства — ГО, волонтерських об'єднань та міжнародних партнерів. Державні програми залишаються нечисленними і здебільшого регіонально обмеженими. Жодна з існуючих ініціатив не охоплює всієї території України та не забезпечує системного, стандартизованого підходу до туристично-реабілітаційних послуг для ветеранів на загальнонаціональному рівні.[75] Крім того, більшість програм є короткостроковими, не мають чіткого механізму направлення ветеранів, а рівень їхнього фінансового забезпечення залежить від волонтерських ресурсів і грантового фінансування, що унеможливорює стабільне та масштабне надання послуг. Програма «Подорож до себе» є першою спробою системного державного підходу, однак наразі знаходиться на початковому етапі впровадження.[69]

Зазначені прогалини підтверджують висновки, отримані за результатами авторського опитування, і формують запит на розробку методичних рекомендацій щодо впровадження міжнародного досвіду, розглянутих у підрозділі 3.2.

3.2. Рекомендації щодо впровадження міжнародного досвіду в Україні

Аналіз міжнародних практик туристично-реабілітаційних програм для ветеранів (Розділ 2) у поєднанні з результатами авторського опитування та оглядом сучасного стану вітчизняних програм (Розділ 3.1) дає підстави для розробки системних методичних рекомендацій щодо впровадження кращого зарубіжного досвіду в українських реаліях. При цьому необхідно враховувати як унікальний контекст України — повномасштабна війна, що триває, значний масштаб ветеранської спільноти, обмеженість бюджетних ресурсів — так і наявний потенціал громадянського суспільства, міжнародну підтримку та природно-рекреаційний ресурс країни. Рекомендації структуровано за п'ятьма стратегічними напрямками, кожен із яких передбачає конкретні заходи та механізми реалізації.

Розбудова національної системи реабілітаційного туризму за принципом «одного вікна». Одним із ключових уроків міжнародного досвіду є важливість централізованої координації туристично-реабілітаційних програм. У США ця роль відведена Департаменту у справах ветеранів (VA), у Великій Британії — NHS Veterans' Mental Health Complex Treatment Service, в Ізраїлі — Відділу реабілітації Міністерства оборони. Натомість в Україні наявні програми розпорошені між різними відомствами та організаціями без чіткого координаційного центру.

Рекомендується запровадити єдину національну платформу туристично-реабілітаційних послуг для ветеранів — Ветеранський реабілітаційний туристичний хаб (BPTX) — на базі Міністерства у справах ветеранів у партнерстві з ДАРТ. Ця платформа має виконувати функції єдиного реєстру акредитованих програм і постачальників послуг; системи направлень від фахівців до конкретних програм; цифрового «вікна» для ветеранів, де можна ознайомитись з наявними можливостями, подати заявку та відстежити статус; аналітичного центру для моніторингу ефективності програм. Важливим елементом є інтеграція BPTX із платформою «Ветеран PRO», яка вже

функціонує як цифровий простір для ветеранів, а також із ініціативою «Подорож до себе», що закладає інфраструктурну основу для внутрішнього рекреаційного туризму. Синергія цих ініціатив дозволить уникнути дублювання та максимізувати охоплення ветеранів.

Впровадження стандартизованих програм за моделлю «природа — активність — спільнота». Міжнародний досвід, зокрема програми «Warrior Nike» (США), «Battle Back» (Велика Британія) та скандинавські програми природотерапії, демонструє ефективність трикомпонентного підходу, що поєднує перебування на природі, фізичну активність та соціальну взаємодію у групі ветеранів. Цей підхід безпосередньо відповідає потребам українських ветеранів: результати опитування підтверджують, що 60% надали перевагу відпочинку в горах або біля моря, 50% — походам і кемпінгу, а 70% — груповому формату подорожей з іншими ветеранами. Рекомендується розробити та стандартизувати кілька типових модулів туристично-реабілітаційних програм, що можуть бути відтворені у різних регіонах України. Зокрема: програма «Карпатська терапія» (7–10 днів) — гірські походи на Закарпатті та Прикарпатті з елементами природотерапії, груповою психологічною підтримкою та адаптацією для ветеранів з фізичними обмеженнями; програма «Річкова реабілітація» (5–7 днів) — сплави Дністром, Черемошем або Десною, що поєднують активний відпочинок, командну взаємодію та психологічне розвантаження; програма «Берег відновлення» (7–10 днів) — за умов безпекової ситуації, відпочинок на внутрішніх водоймах (Шацькі озера, Синевир) або у прибережних районах, які є безпечними. Кожен модуль має включати психологічний супровід сертифікованого фахівця, а зміст програм — бути розроблений на основі принципів доказової медицини з урахуванням міжнародних стандартів реабілітації (зокрема рекомендацій НАТО щодо підтримки ветеранів).

Розвиток сімейно-орієнтованих програм за ізраїльською та канадською моделями. Ізраїль є визнаним лідером у сфері сімейної реабілітації ветеранів: програми «Beit Halochem» і сімейні табори

Міністерства оборони Ізраїлю ґрунтуються на розумінні того, що ефективне відновлення ветерана неможливе без відновлення родини як системи. Аналогічний підхід реалізує Канада через Veteran Family Program, що надає комплексну підтримку всій сім'ї — психологічні консультації, рекреаційні програми, освіта дітей. Результати авторського опитування підтверджують пріоритетність цього напрямку для українських ветеранів: 70% обрали сімейні туристичні програми як найцікавіші. При цьому існуючий досвід «Табору Максимум» демонструє, що сімейний формат є реально затребуваним і успішним в українських умовах. Рекомендується запровадити загальнонаціональну програму «Ветеранська родина у відпочинку», що фінансується з державного бюджету або спеціального ветеранського фонду та передбачає: не менше 7 днів спільного сімейного відпочинку з повним забезпеченням (проживання, харчування, транспорт); окрему програму для дітей ветеранів з психологічним супроводом; роботу з подружніми парами — відновлення довіри та комунікації; доступність для родин загиблих захисників та зниклих безвісти. Для реалізації доцільно залучити вже існуючу інфраструктуру «Табору Максимум» та аналогічних ГО як акредитованих операторів програми.

Фінансові механізми: грантовий фонд та система ваучерів. Фінансовий бар'єр є одним із чотирьох рівнозначних системних перешкод, виявлених в опитуванні (30% респондентів). Аналіз міжнародного досвіду свідчить, що найбільш ефективними є два взаємодоповнювальних механізми фінансування: ваучерна система та конкурсний грантовий фонд.

Ваучерна система за прикладом США (Veterans Choice Program) та Нідерландів передбачає видачу ветеранам іменних ваучерів на туристично-реабілітаційні послуги у визначеному переліку акредитованих постачальників. Розмір ваучера може бути диференційованим залежно від статусу (учасник бойових дій, ветеран з інвалідністю, родина загиблого), а самі ваучери — цифровими, інтегрованими в «Дія». Для реалізації рекомендується розширити вже існуючу практику ваучерів на навчання та фізичну культуру (що діє з 2024

року) на туристично-рекреаційний напрям. Грантовий фонд для ГО та туристичного бізнесу (за аналогією з британською програмою підтримки ветеранських організацій) дозволить підтримати існуючі громадські ініціативи та залучити приватний бізнес до розвитку адаптованої туристичної інфраструктури. Рекомендований розмір одного гранту — від 300 до 1 500 тисяч гривень; пріоритет — програми з сімейним форматом, адаптивним туризмом та психологічним супроводом.

Розвиток інфраструктури та кадрового забезпечення. Низький рівень адаптації інфраструктури — ще одна з чотирьох рівнозначних перешкод, виявлених у дослідженні. В умовах повномасштабної війни частина традиційних туристичних регіонів (Південь, Схід) є недоступними або небезпечними. Водночас Карпатський регіон, Поділля та Полісся мають значний нерозвинений потенціал для реабілітаційного туризму. Рекомендується запровадити програму «Адаптивна туристична інфраструктура» — субсидії для модернізації баз відпочинку, санаторіїв та кемп-локацій під потреби ветеранів з фізичними обмеженнями: пандуси, адаптовані душові, безбар'єрні маршрути, обладнання для активного відпочинку людей із протезами. Окремим пріоритетом є Закарпатська область, де вже функціонують кілька успішних ветеранських програм і є потенціал для розвитку мережі адаптивних еко-таборів. Паралельно критично важливим є кадрове забезпечення програм. На основі канадської та норвезької моделей рекомендується запровадити спеціалізовану підготовку «туристичних реабілітологів» — фахівців, які поєднують компетенції гіда, психолога та реабілітолога. Навчальна програма може бути розроблена на базі профільних університетів у партнерстві з Maple Hope Foundation та іншими міжнародними партнерами, що вже мають досвід підготовки відповідних спеціалістів для України.

Комунікаційна стратегія: подолання інформаційного бар'єру. Відсутність інформації є четвертою з рівнозначних перешкод, що підтверджується опитуванням: 70% ветеранів не знають про існуючі програми.

При цьому проблема не лише у відсутності програм, а у відсутності ефективних каналів їх комунікації. Рекомендується розробити комплексну комунікаційну стратегію, що включає: інтеграцію інформації про туристично-реабілітаційні програми до єдиного вікна «Ветеран PRO» та «Дія»; обов'язковий інформаційний пакет про доступні програми відновлення, що видається ветерану під час завершення служби (за прикладом США та Великої Британії); навчання сімейних лікарів, соціальних працівників і фахівців із супроводу ветеранів щодо наявних туристично-рекреаційних можливостей; кампанію в соціальних мережах за участю ветеранів-амбасадорів, які поділяться власним досвідом участі в програмах.

Моніторинг ефективності та наукове обґрунтування. Міжнародний досвід свідчить, що сталий розвиток ветеранського реабілітаційного туризму неможливий без систематичного оцінювання ефективності програм. У США всі програми VA підлягають обов'язковому моніторингу за стандартизованими показниками; у Великій Британії результати лікування ветеранів відстежуються NHS протягом 12 місяців після завершення курсу. В Україні подібна система майже відсутня. Рекомендується запровадити стандартизовану систему моніторингу та оцінки програм туристичної реабілітації. Базовий набір показників має включати рівень суб'єктивного психологічного благополуччя ветерана до та після програми (валідовані шкали PTSD Checklist — PCL-5, WHO-5); рівень задоволеності учасників; відсоток ветеранів, які продовжують користуватися психологічними або медичними послугами протягом 3–6 місяців після програми; частку ветеранів, що повертаються до трудової або соціальної активності. Збір та аналіз цих даних доцільно покласти на Міністерство у справах ветеранів у взаємодії з профільними кафедрами університетів та незалежними аналітичними центрами. Результати щорічного моніторингу мають бути публічними та використовуватись для коригування програм і обґрунтування бюджетних запитів.

Таблиця 4.2. Зведена таблиця рекомендацій щодо впровадження міжнародного досвіду

Напрямок	Ключовий захід	Міжнар. прототип	Пріоритет
Координація	Створення ВРТХ — єдиної платформи напрямлень та реєстру програм	VA (США), NHS Veterans (UK)	Висока
Зміст програм	Стандартизація модулів «природа — активність — спільнота»	Warrior Hike (США), Battle Back (UK)	Висока
Сімейний напрям	Програма «Ветеранська родина у відпочинку»	Beit Halochem (Ізраїль), Veteran Family (Канада)	Висока
Фінансування	Цифрові ваучери + грантовий фонд для ГО	Veterans Choice (США), British Veterans Grants	Висока
Інфраструктура	Програма «Адаптивна туристична інфраструктура» + підготовка кадрів	Норвезькі та канадські природні програми	Середня

Напря́м	Ключовий захід	Міжнар. прототип	Пріоритет
Кому́нікація	Інформ. пакет + ветеранські амбасадори + інтеграція в «Дія»	UK Veterans Gateway, US Transition Assistance	Середня
Моніторинг	Стандартизована система оцінки ефективності (PCL-5, WHO-5)	VA outcomes tracking (США)	Середня

Реалізація запропонованих рекомендацій потребує скоординованих зусиль держави, громадянського суспільства та міжнародних партнерів. При цьому важливо дотримуватись принципу поступовості: насамперед необхідно вирішити системні проблеми координації та фінансування, після чого масштабувати вже існуючі успішні ініціативи. Окремі заходи — зокрема, цифрова платформа, інформаційний пакет для ветеранів та система ваучерів — можуть бути реалізовані відносно швидко шляхом розширення вже функціонуючих цифрових сервісів держави. Впровадження міжнародного досвіду туристично-реабілітаційних програм для ветеранів є не лише питанням соціального захисту, але й стратегічною інвестицією у людський капітал України. Ветерани, які успішно реінтегруються та відновляться після служби, стають активними учасниками відбудови країни — економічної, соціальної та культурної. Туризм як інструмент відновлення пропонує унікальну синергію: він одночасно сприяє психофізичному відновленню ветеранів і стимулює розвиток внутрішніх туристичних регіонів, підтримує місцеві громади та зберігає культурну ідентичність.

3.3. Розробка концепції туристичної програми для ветеранів в Україні

Передумови та обґрунтування концепції

Розробка концепції туристичної програми для ветеранів України є логічним завершенням дослідження, яке базується на трьох джерелах: аналіз кращих міжнародних практик (США та Канади), результати авторського опитування та діагностику прогалин чинної вітчизняної системи підтримки. Результати опитування, проведеного у травні–червні 2026 року серед 10 ветеранів та учасників бойових дій, показали чіткий запит: 90% респондентів ніколи не брали участі в туристичних чи рекреаційних програмах після служби; 80% не знають про існуючі програми; 80% оцінили доступність цієї програми на рівнях 1–3 балів з 5. Водночас 90% вважають, що туристичні подорожі можуть істотно допомогти у відновленні (оцінки 4–5 балів з 5). Це підтверджує наявність пропозиції незадоволеного запиту — і надає авторські підстави для формулювання конкретної концептуальної. Серед пріоритетних форматів відпочинку відпочиваючі ветерани назвали: відпочинок у горах (9 з 10 вибрали цей варіант), відпочинок біля моря (8), походи та кемпінг (6), сімейні програми (6). Щодо формату участі — думки розділилися порівну: 5 надали перевагу подорожі з сім'єю, 5 — групові подорожі з іншими ветеранами. Серед ключових проблем, які перешкоджають розвитку програми, однак часто згадувалися: відсутність інформації (3), недостатня підтримка держави (2), недостатнє фінансування (2) та низький рівень адаптації інфраструктури (3). Ці у поєднанні з висновками підрозділів 3.1 та 3.2 формують чіткі технічні завдання для концепції: програма має бути безкоштовною, сімейно-орієнтованою або груповою, природоцентричною, доступною інформаційно і фізично, та створюваною по всій країні.

Концепція програми «Повернення»: загальні засади. Запропонована концепція отримує назву «Повернення» — і ця назва є принципово змістовною. Слово «повернення» несе подвійний сенс: повернення з війни і

повернення до себе. Воно не містить медичних конотацій, не стигматизує учасника, але точно показує суть програми — допоможе ветерану знайти власний шлях назад до мирного, повноцінного життя. Місія програми: забезпечити ветеранам України та їхнім сім'ям доступ до системних, безкоштовних туристично-реабілітаційних програм, що об'єднують природне середовище, активний відпочинок і психологічну підтримку, сприяючи їх реінтеграції та відновленню якості життя. Стратегічна ціль: до 2030 року охопити не менше 50 000 ветеранів та членів їхніх сімей щорічно, діючи в усіх регіонах України та забезпечуючи стабільну трирівневу систему фінансування. Цільова аудиторія: ветерани та учасники бойових дій усіх категорій; члени їхніх сімей (подружжя, діти); родини загиблих захисників. Окрема увага — ветеранам з фізичними обмеженнями та ампутаціями, для яких передбачено адаптивний формат.

Архітектура програми: три модулі. Програма «Повернення» передбачається за модульним принципом — трьох самостійних, але взаємопов'язаних форматів, які охоплюють різні потреби і дозволяють ветерану звернути відповідний рівень участі. Цей підхід запозичений з американської моделі «спектральності пропозиції» та адаптований до українських реалій.

Модуль А — «Перший крок»

(Формат: 3 дні, груповий, 15–20 учасників)

Короткий вступний формат для тих, хто ніколи не брався за участь у подібних програмах або ще не готовий до тривалого відриву від дому. Три дні на природі — достатньо, щоб «відкрити двері», але не надто довго, щоб злякати.

Зміст: перший день — заїзд, знайомство групи, вечірнє коло довіри з психологом; другий день — одноденний похід або сплав, командні завдання, спільне приготування їжі на природі; третій день — ранкова практика усвідомленості, підсумкова групова сесія, від'їзд.

Локації: Шацькі озера (Волинь), Синевир (Закарпаття), Бакота (Хмельниччина), Трахтемирів (Черкащина) — залежно від регіону.

Команда: психолог із досвідом роботи з травмою, інструктор з туризму (бажано — ветеран), координатор програми.

Результат для учасника: перший досвід групової взаємодії у безпечному середовищі; зниження тривожності через перебування на природі; нові соціальні зв'язки.

Модуль Б — «Карпатська сила»

(Формат: 7–10 днів, змішаний — ветерани + сім'ї, 20–30 учасників)

Флагманський модуль програми — аналог американської National Veterans Summer Sports Clinic та канадського табору Soldier On у Вістлері. Повноцінна реабілітаційно-туристична програма в Карпатах з окремими напрямками для ветеранів і для членів їхньої родини.

Зміст для ветеранів: гірські походи різного рівня складності (в тому числі адаптивні маршрути для учасників з ампутаціями або протезами); сплав Черемошем або Прутом; вечірні групові психологічні сесії; опціональні індивідуальні консультації; майстер-класи з природотерапії та арт-терапії.

Зміст для дітей та підлітків: паралельна дитяча програма з інструкторами, що включає природознавчі пригоди, творчі майстерні, спортивні ігри. Батьки повноцінно відпочивають, знаючи, що діти у безпеці й зайняті.

Зміст для подружжів: окремі сімейні сесії — відновлення комунікації та довіри після тривалої розлуки, практичні інструменти для повернення до спільного ритму життя. За основу береться модель ізраїльських сімейних таборів Beit Halochem.

Локація: Закарпатська або Івано-Франківська область — де вже є інфраструктура успішних ветеранських ретритів («Тиха Ватра», ЕКВІРЕХАБ, «Волонтерські мандрівки»).

Команда: два психологи (один з досвідом роботи з ПЦР, один — сімейний психолог), два інструктори-туристи, дитячий аніматор, лікар (або фельдшер), координатор.

Результат для учасника: комплексне психофізичне відновлення; відновлення сімейних зв'язків; нові навички активного відпочинку; відчуття спільноти з іншими ветеранами.

Модуль В — «Вдячність країни»

(Формат: 2 дні, меморіальний тур, 20–40 учасників)

Натхнений модельний ряд Honor Flight Network, цей модуль пропонує ветеранам відвідати місця національної пам'яті та культурної спадщини України — Батьківщину-Мати, Личаківський цвинтар, Меморіал Героїв Небесної Сотні, Хортицю, Кам'янець-Подільський. Програма без терапевтичного протоколу — лише вдячність, пам'ять і краса своєї землі.

Зміст: організований виїзд з місця проживання, відвідування 2–3 меморіальних або культурних об'єктів, спільні трапези, неформальне спілкування, вечірні спогади. Жодної обов'язкової психологічної роботи — лише простір для власних думок і товариство.

Цільова аудиторія: переважно ветерани старшого покоління та ветерани з обмеженою мобільністю, для яких активні маршрути є недоступними.

Команда: гід-екскурсовод, волонтер-супроводжувач, координатор.

Результат для учасника: відчуття суспільного визнання і вдячності; переосмислення власного внеску через контакт з національною пам'яттю; нові знайомства.

Організаційна модель: публічно-приватне партнерство

Досвід США і Канади однозначно: найбільш стійкими є програми, які не залежать від єдиного джерела фінансування. Для програми «Повернення» пропонується трирівнева організаційна модель.

Рівень 1 — Державний координатор. Міністерство у справах ветеранів України виступає нормативним і координаційним центром: акредитує програми операторів, формує єдиний реєстр учасників, забезпечує базове фінансування через ветеранський фонд та інтеграцію з платформою «Ветеран PRO» і «Дія». ДАРТ (Державне агентство розвитку туризму) забезпечує туристично-інфраструктурну складову та сприяє залученню регіональних туристичних операторів.

Рівень 2 — Оператори програми. Акредитовані ГО та благодійні організації, що мають доведений досвід роботи з ветеранами (Табір Максимум, ТУРЕ, «Волонтерські мандрівки», ЕКВІРЕХАБ та ін.), виступають безпосередніми організаторами модулів на місцях. Вони не «отримують гроші і зникають» — вони є партнерами з чіткою системою звітності та стандартами якості.

Рівень 3 — Приватний бізнес і корпоративні партнери. За моделлю TPL Expeditions (Канада) до програми залучаються корпоративні спонсори — готельні мережі, курорти (Буковель та ін.), туристичні оператори, великий бізнес у рамках КСВ. Запропонована інноваційна модель для України: компанія-спонсор отримує право створити своїх співробітників у спільний ретрит з ветеранами — цивільні платіжну ринкову вартість, ветерани беруть участь безкоштовно. Так само, як у Канаді, це одночасно є бізнес-нетворком, освітнім досвідом для цивільних і джерелом фінансування для ветеранів.

Фінансова модель

На основі рекомендацій підрозділу 3.2 та міжнародного досвіду для програми «Повернення» пропонується така структура фінансування:

Таблиця 4.3. Структура фінансування програми «Повернення»

Джерело	Частина	Механізм
Державний бюджет (через УВФ)	40%	Цільові субвенції операторам програми;

		інтеграція з ваучерною системою
Корпоративні партнери (КСВ)	30%	Спонсорство модулів; модель «цивільний платити — ветеран безкоштовно»
Міжнародні донори та гранти	20%	ЄС, USAID, Maple Hope Foundation, інші програми підтримки України
Краудфандинг та благодійні внески	10%	Цифрова платформа пожертвувань; регіональні благодійні ініціативи

Складено автором

Для ветеранів участь у будь-якому з трьох модулів є повністю безкоштовною — виключно з транспортом, проживанням, харчуванням та всіма послугами. Це є принциповою умовою реальної, а не декларативної інклюзії.

Механізм направлення та відбору учасників

Однією з ключових проблем, виявлених в опитуванні, є інформація: 80% шлюбних ветеранів не знали про існуючі програми. Для програми «Повернення» пропонується чотиріканальна система направлення:

Канал 1 — цифровий: інтеграція з додатком «Дія» та платформою «Ветеран PRO» — ветеран проходить просту онлайн-реєстрацію, вказує регіон, тип модуля та зручний час.

Канал 2 — через фахівців: сімейні лікарі, психологи, соціальні працівники та фахівці ветеранських просторів містять інформаційні матеріали і можуть направляти ветеранів — за аналогією з канадською концепцією «соціального прескрипшену».

Канал 3 — через ветеранів-амбасадорів: учасники програми, які вже пройшли один із модулів, стають неформальними амбасадорами і запрошують до участі у своєму оточенні. Цей механізм «сарафанного радіо» є найефективнішим у ветеранській спільноті, де довіра будується на особистому рекомендованні.

Канал 4 — через військові частини: для модуля Особливо актуальним є партнерство з командирами підрозділів і капеланами, які можуть організовано спрямовувати щось давно демобілізованих на програму до виникнення глибоких психологічних ускладнень.

Система моніторингу ефективності

Програма «Повернення» з першого дня роботи впроваджує стандартизовану систему оцінки ефективності — без цього неможливо ні вдосконалити програму, ні обґрунтувати її фінансування перед державою та донорами.

Кожен учасник заповнює коротку анкету до початку програми та відразу після її завершення. Через 30 днів — коротке онлайн-опитування для відстеження тривалого ефекту.

Таблиця 4.4. Показники ефективності програми «Повернення»

Показник	Інструмент вимірювання	Цільовий результат
Рівень симптомів ПЦР	Шкала PCL-5 (валідована)	Зниження на 20%+ після модуля
Психологічне благополуччя	Індекс благополуччя BOO3-5	Зростання на 15%+

Задоволеність програмою	Авторська анкета (1–10)	Середня оцінка 8+/10
Соціальна активність через 30 днів	Анкета простеження	60%+ повідомляють про нові соціальні контакти
Намір звернутися за психологічною допомогою	Запитування анкети	Зростання готовності на 30%+
Задоволеність сімейними стосунками	Анкета для модуля Б	Покращення у 70%+ учасників

Складено автором на основі методології VA (США) та стандартів PCL-5/WHO-5

Результати моніторингу щорічно публікуються у відкритому доступі та передаються Мінветеранів для обґрунтування фінансових запитів.

Дорожня карта впровадження

Реалізація програми «Повернення» забезпечує поетапний підхід — від пілотного проекту до національного масштабу.

Таблиця 5.1. Дорожня карта впровадження програми «Повернення»

Етап	Термін	Ключові заходи	Відповідальні
Підготовчий	2026 р., 6 міс.	Розробка стандартів та методичних матеріалів; відбір та підготовка команд;	Мінветеранів, ДАРТ, пілотні ГО

		акредитація 3–5 пілотних операторів; юридичне оформлення партнерств	
Пілотний	2026– 2027 рр.	Реалізація 10 пілотних циклів (3–4 на модулі А, 3–4 на модулі Б, 2–3 на модулі В) у 3 регіонах; збір даних моніторингу; коригування програми	Пілотні оператори, психологи
Масштабуван ня	2027– 2028 рр.	Розширенн я до 5 регіонів; акредитація 15– 20 операторів; запуск ваучерної системи через «Дію»; перші корпоративні партнерства	Мінветеранів , УВФ, бізнес- партнери
Національне охоплення	2028– 2030 рр.	Присутніс ть у всіх регіонах; 50 000+	Усі партнери

		учасників щорічно; перший звіт про довгострокову ефективність	
--	--	---	--

Складено автором

Концепція як відповідь на виклик покоління

Програма «Повернення» є більшим, ніж набір туристичних заходів. Це — відповідь суспільства на борг перед поколінням, що захищало країну.

Кожен із трьох модулів втілюється один із ключових уроків міжнародного досвіду: модуль А — природотерапевтична ефективність коротких групових програм (Warrior Expeditions, Soldier On); модуль Б — силу сімейного виміру реабілітації (Beit Halochem, Veteran Family Program Канади); модуль В — значення символічного визнання та суспільної вдячності (Honor Flight Network).

Водночас концепція є органічно українською: вона спирається на Карпати і Полісся, на вже існуючу мережу ГО, на цифрову інфраструктуру «Дії», на культуру волонтерства, що розцвіла в роки війни. Вона не копіює американську чи канадську модель — вона синтезує їхні принципи в нову, адаптовану до системи українського контексту.

Реалізація концепції потребує трьох речей, що є досяжними: політичної волі — закріпити туризм як інструмент реабілітації нормативно; координації — зібрати вже існуючі розрізнені ініціативи в єдину систему; довіри — переконати ветеранів, що ця програма існує для них, а не для звітності. Якщо ці три умови будуть виконані, «Повернення» може стати частиною вихідних соціальних ініціатив повоєнної України.

Висновки:

Дослідження, проведене в межах дипломної роботи, присвячене системному аналізу досвіду США та Канади в організації міжнародного ветеранського туризму та розробці науково обґрунтованих пропозицій щодо

впровадження кращих міжнародних практик в Україні. За результатами дослідження сформульовано такі висновки.

1. Інклюзивний соціальний туризм є визнаним міжнародним інструментом психофізичного відновлення та соціальної реінтеграції ветеранів. Теоретичний аналіз засвідчив, що поняття соціального туризму пройшло тривалу еволюцію від вузького економічного визначення В. Хунцікера (1951) до сучасного широкого розуміння, сформульованого Міннерт, МакКейбом та Дікманн (2011), яке охоплює всі форми залучення до туристичної діяльності знедолених і вилучених груп населення. Ветерани є такою ж групою: їхні специфічні психологічні, фізичні та соціальні потреби формують особливий тип туристичного споживача, який потребує цілеспрямованих програм підтримки. Міжнародно-правове підґрунтя цих програм закріплено в Глобальному кодексі етики туризму ЮНВТО (1999), Рамковій конвенції ЮНВТО (2019) та в діяльності Міжнародної організації соціального туризму (ISTO).[15]

2. Ветерани війни становлять особливу категорію споживачів туристичних послуг, специфікуючи її більш правовий статус, психологічні особливості та соціально-економічне становище. Правове визначення статусу ветерана суттєво відрізняється в трьох досліджуваних країнах: у США воно закріплено федеральним законодавством (Title 38, USC) з жорсткими критеріями дійсної служби; у Канаді доповнене унікальним «Біллем про права ветеранів» (Veterans Bill of Rights) та системою реципрокних міжнародних угод; в Україні знову Законом «Про статус ветеранів війни» (1993, зі змінами), який активно трансформується в умовах повномасштабного вторгнення. Як споживачі, ветерани надають перевагу груповим програмам зі спільним досвідом, потребують безпечного та передбачуваного середовища, чутливі до стигматизації та більшого потребують безкоштовного доступу до програми.

3. Дослідження наукової вивченості теми виявило, що ветеранський туризм як самостійний науковий напрям переходить на етапі становлення. Аналіз хронології наукових публікацій дозволяє виділити чотири етапи

розвитку дослідницького поля: підготовчий (до 1990-х рр.), теоретичного оформлення (1990-ті — початок 2000-х рр.), активного зростання (2007–2019 рр.) та систематизованих і рандомізованих досліджень (2020 рр. — дотепер). Провідними науковими школами є британсько-бельгійська школа соціального туризму (МакКейб, Міннерт, Дікманн) та американська школа терапевтичної рекреації (Остін, Стамбо, Кроуфорд). Ключовими науковими прогалинами залишаються: дослідження системного аналізу міжнародного виміру ветеранського туризму та недослідженість питань адаптації зарубіжного досвіду для постконфліктних суспільств із масовою демобілізацією.

4. Ретроспективний аналіз досліджень, що туризм та рекреація стали інструментами реабілітації ветеранів задовго до виникнення сучасних програм. Витоки сягають Першої світової війни (піонери Р. Тейт МакКензі та Дж. Дівер), системного розвитку набули після Другої світової (Говард Раск — «батько реабілітаційної медицини», Людвіг Гутман — засновник Паралімпійського руху), а сучасного масштабу досягли після операцій в Іраку та Афганістані. Кожна велика війна стала каталізатором якісного стрибка у розвитку відповідних програм, а загальна тенденція демонструє наступний перехід від використання державних до публічно-приватних партнерських моделей.

5. Американська модель ветеранського туризму є найбільш масштабною та інституційно розвиненою у світі і базується на централізованій «зірковій» архітектурі навколо VA (US Department of Veterans Affairs). Її ключовими принципами є: клінічне обґрунтування кожної програми сертифікованими рекреаційними терапевтами; публічно-приватне партнерство держави, НКО і корпоративних спонсорів; спектральність пропозиції від односторонніх заходів (Honor Flight) до п'ятимісячних маршрутів (Warrior Expeditions); повна безкоштовність для учасника. Доказова база ефективності є найбільш розвиненою: зниження симптомів тривожності після програми Operation Surf сягає 59%, ПТСР — 38% (Frontiers in Psychology, 2025).

6. Канадська модель є децентралізованою, мережевою і різними поруч унікальних інновацій. Двоканальна державна структура (VAC + CFMWS/Soldier On) охоплює ветеранів на всіх етапах — від служби до глибокого цивільного життя. Концепція «соціального прескрипшену» (social prescribing) легітимізує туризм як офіційний елемент реабілітаційного плану. Модель TPL Expeditions реалізує принцип «партнерства рівних», де цивільні бізнес-лідери фінансують участь ветеранів. Системний міжнародний вимір (дворазове проведення Ігор Invictus, міжнародні табори Soldier On) є стратегічним елементом, а не додатковою опцією.

7. Порівняльний аналіз двох моделей п'ять кращих практик з найвищим потенціалом для запозичення: «туризм як акт вдячності» (Honor Flight); «природна терапія» (Warrior Expeditions/Soldier On); «партнерство рівних» (TPL Expeditions); «соціальний прескрипшун» (VAC); «адаптивний спорт як ворота до міжнародного туризму» (Invictus/NVSSC). Спільними принципами обох моделей є: безкоштовність для учасника, груповий формат, природне середовище як терапевтичний чинник і доказовість ефективності.

8. Авторське соціологічне дослідження, проведене у травні–червні 2026 року (n=10), підтвердило гостру невідповідність між потребами ветеранів і наявною пропозицією. 90% респондентів жодного разу не брали участі в туристичних або рекреаційних програмах після служби; 80% невідомі про існуючі програми; Середня оцінка їх доступності становить 2,7 з 5 балів. Водночас 90% опитаних переконані, що туристичні подорожі здатні суттєво допомагають у відновленні (оцінки 4–5 з 5), а найбільш затребуваними форматами є відпочинок у горах (90%), відпочинок на морі (80%) і походи та кемпінг (60%). Ці дані свідчать про наявність масштабного незадоволеного запиту та низьку ефективність інформаційного забезпечення наявних програм.

9. Сучасний стан туристичних програм для ветеранів в Україні характеризується оцінкою між зростаючою нормативною базою та недостатнім практичним охопленням. Держава відділила 1,7 млрд грн на реабілітацію у 2025 році, функціонують ветеранські простори, реалізують

програми адаптивного спорту та підготовки до Ігоря Нескорених. Водночас НКО-програми (ретрити «Тиха Ватра», «Компас Героя», кемпінг «Відродження Сильних», табір «Кемп++») залишаються фрагментованими, не мають єдиного реєстру та стандартів якості. Системними прогалинами є: порушення законодавчого закріплення туризму як інструменту реабілітації; відсутність координаційного органу для НКО-програми; фактична продаж міжнародного ветеранського туризму як системного явища; слабка доказова база.

10. На основі проведеного дослідження розроблено авторську концепцію туристичної програми «Стежка додому» — першу стандартизовану, модульну, науково обґрунтовану та фінансово диверсифіковану модель публічно-приватної туристично-реабілітаційної програми для ветеранів України. Концепція включає три взаємодоповнювальні модулі: «Перший крок» (3 дні, груповий ретрит на природі), «Карпатська сила» (7–10 днів, сімейна програма з адаптивними маршрутами) та «Вдячність країни» (2 дні, меморіальний за моделлю Honor Flight). Фінансова модель передбачає чотири джерела: державний бюджет (40%), корпоративні партнери (30%), міжнародні донори (20%) та краудфандинг (10%). Впровадження Дорожньої карти розраховано на 2026–2030 роки та передбачає поетапне масштабування від пілотних циклів у трьох регіонах до національного охоплення 50 000+ учасників щорічно.

Практичне значення роботи виникає в тому, що сформульовані рекомендації та розроблені концепції можуть бути використані Міністерством у справах ветеранів України, Державним агентством розвитку туризму, Українським ветеранським фондом та профільними НКО при розробці державних програм ветеранського туризму, підготовці відповідних нормативно-правових актів та залученні інших партнерів до фінансування і реалізації реабілітаційно-туристичних ініціатив у повоєнній Україні.

Джерела інформації:

1. Austin D. R., Crawford M. E., McCormick B. P. Recreational Therapy: An Introduction. 4th ed. State College : Sagamore Venture Publishing, 2015. 432 p.
2. Bettmann J. E., Anstadt G., Kolaski A. Z. Therapeutic Adventure for Military Veterans with Mental Illness. Ecopsychology. 2020. Vol. 12, No. 4. P. 277–284.
3. Canada. Department of National Defence. Soldier On Program. URL: <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/programs/soldier-on.html> (дата звернення: 05.06.2026).
4. Canada. Department of National Defence. Returning to Life Through Soldier On. URL: <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/corporate/news/regional-news> (дата звернення: 05.06.2026).
5. Canada. Department of National Defence. Invictus Games 2025 – Canadian Armed Forces. URL: <https://www.canada.ca/en/army/news-publications/2025/invictus-games.html> (дата звернення: 05.06.2026).
6. Council of Europe. Rights of Veterans and Personnel of Armed Forces in Ukraine. URL: <https://www.coe.int/en/web/kyiv/rights-of-veterans-and-personnel-of-armed-forces-in-ukraine> (дата звернення: 05.06.2026).
7. Derrien M. M., Cervený L. K., Havlick D. G. Outdoor Programs for Veterans: Public Land Policies and Practices. Journal of Forestry. 2020. Vol. 118, No. 5. P. 534–547.
8. Frontliner. Ukraine Clarifies Combatant Status: Who Qualifies? URL: <https://frontliner.ua/en/combatant-status-in-ukraine-who-qualifies> (дата звернення: 05.06.2026).
9. Gale Academic OneFile. Therapeutic Recreation: Long Past, Short History. 2004.
10. GlobSec. Scars on Their Souls: PTSD and Ukraine's Veterans. Bratislava : GlobSec, 2023. URL: <https://www.globsec.org/sites/default/files/2023->

- [09/Executive%20Summary%20for%20Scars%20on%20Their%20Souls%20UKR.pdf](#) (дата звернення: 06.06.2026).
11. Greer M., Vin-Raviv N. Outdoor-Based Therapeutic Recreation Programs Among Military Veterans with PTSD: Assessing the Evidence. *Military Behavioral Health*. 2019. Vol. 7, No. 3. P. 286–303. DOI: 10.1080/21635781.2018.1543063.
 12. Hill & Ponton. PTSD Statistics for US Veterans. URL: <https://www.hillandponton.com/resources/veterans-statistics-ptsd/> (дата звернення: 05.06.2026).
 13. Human Kinetics Canada. Using Sport and Physical Activity for Recovery of Military Veterans. URL: <https://canadahumankinetics.com/blogs/excerpt/> (дата звернення: 05.06.2026).
 14. Hunziker W. *Social Tourism: Its Nature and Problems*. Geneva : Alliance Internationale de Tourisme, 1951.
 15. International Social Tourism Organisation (ISTO). Official Website. URL: <https://isto.international> (дата звернення: 05.06.2026).
 16. Journal of Veterans Studies. Evidence Integration Review of Multimodal Interventions for PTSD. 2025. URL: <https://journal-veterans-studies.org/articles/10.21061/jvs.v11i2.683> (дата звернення: 05.06.2026).
 17. Journal of Veterans Studies. Honor Flight: A Time to Remember. 2022. DOI: 10.21061/jvs.v8i1.335.
 18. Journal of Veterans Studies. Invictus Games and Identity Recovery. 2025. URL: <https://journal-veterans-studies.org/articles/814/> (дата звернення: 06.06.2026).
 19. Journal of Veterans Studies. Official Website. URL: <https://journal-veterans-studies.org> (дата звернення: 05.06.2026).
 20. Lira L., Chandrasekar D. The State of Research in Veterans Studies: A Systematic Literature Review. *Journal of Veterans Studies*. 2020. Vol. 6, No. 2. DOI: 10.21061/jvs.v6i2.191.

21. McCabe S. What Is Social Tourism? Current Issues in Tourism. 2009. Vol. 14, No. 5. P. 457–462. DOI: 10.1080/13683500.2011.568051.
22. McCabe S., Minnaert L., Diekmann A. (eds.). Social Tourism in Europe: Theory and Practice. Bristol : Channel View Publications, 2011.
23. Minnaert L., Diekmann A., McCabe S. Defining Social Tourism and Its Historical Context. Bristol : Channel View Publications, 2011.
24. Minnaert L., Maitland R., Miller G. (eds.). Social Tourism: Perspectives and Potential. London : Routledge, 2012.
25. National Environmental Education Foundation (NEEF). Five Studies That Show How Spending Time in Nature Helps Veterans. URL: <https://www.neefusa.org> (дата звернення: 05.06.2026).
26. National Health Service England. Veterans' Mental Health: Complex Treatment Service. URL: <https://www.england.nhs.uk/mental-health/adults/veterans/> (дата звернення: 05.06.2026).
27. National Center for PTSD. PTSD Checklist for DSM-5 (PCL-5). URL: <https://www.ptsd.va.gov> (дата звернення: 05.06.2026).
28. New York University Langone Health. About Rusk Rehabilitation. URL: <https://med.nyu.edu/departments-institutes/rusk-rehabilitation/about-us> (дата звернення: 05.06.2026).
29. Operation Surf. Programs and Impact. URL: <https://operationsurf.org> (дата звернення: 05.06.2026).
30. Paralympic Games. History of the Paralympic Movement. International Paralympic Committee. URL: <https://www.paralympic.org/ipc/history> (дата звернення: 05.06.2026).
31. PMC. Connection of Spinal Cord Injury Rehabilitation Between the World Wars: The Legacy of R. Tait McKenzie. 2018. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC5778928/> (дата звернення: 05.06.2026).
32. PMC. Outdoor Recreational Activity Experiences Improve Psychological Wellbeing of Military Veterans with PTSD. 2020. URL:

- <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7688151/> (дата звернення: 05.06.2026).
- 33.PMC. Reducing Barriers to Post-9/11 Veterans' Use of Programs. 2020. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7285557/> (дата звернення: 05.06.2026).
- 34.PMC. Physical, Psychological and Social Impact of the Invictus Pathways Program. 2023. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10615282/> (дата звернення: 06.06.2026).
- 35.PMC. Wave of Change: Surf Therapy's Benefits for Military Veterans. 2024. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC12479489/> (дата звернення: 05.06.2026).
- 36.True Patriot Love Foundation. About Us. URL: <https://truepatriotlove.com/about-us/> (дата звернення: 05.06.2026).
- 37.True Patriot Love Foundation. Expeditions Program. URL: <https://truepatriotlove.com/get-involved/expeditions/> (дата звернення: 05.06.2026).
- 38.True Patriot Love Foundation. Charity Intelligence Report. 2025. URL: <https://www.charityintelligence.ca/charity-details/566-true-patriot-love-foundation> (дата звернення: 05.06.2026).
- 39.U.S. Congress Research Service. Who Is a Veteran? Basic Eligibility for Veterans' Benefits. Report R47299. Washington, D.C., 2022. URL: <https://www.congress.gov/crs-product/R47299> (дата звернення: 05.06.2026).
- 40.United Nations Development Programme (UNDP). Review of International Practices in Veteran Reintegration: Considerations for the Ukrainian Context. Kyiv : UNDP Ukraine, 2025. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2025-11/undp-ua-veteran-reintegration-report-ukr.pdf> (дата звернення: 06.06.2026).
- 41.UN Tourism. Global Code of Ethics for Tourism. Madrid : UN Tourism, 1999. URL: <https://www.unwto.org> (дата звернення: 05.06.2026).

- 42.UN Tourism, World Tourism Alliance. Tourism as a Force for Good. 2026.
URL: <https://tourism-villages.unwto.org> (дата звернення: 05.06.2026).
- 43.Veterans Affairs Canada. Departmental Results Report 2024–2025. URL:
<https://www.veterans.gc.ca/en/about-vac/reports-policies-and-legislation/departamental-reports> (дата звернення: 05.06.2026).
- 44.Veterans Affairs Canada. Departmental Plan 2025–2026. URL:
<https://www.veterans.gc.ca/en/about-vac/reports-policies-and-legislation/departamental-reports/departamental-plans> (дата звернення: 05.06.2026).
- 45.Veterans Affairs Canada. Out of Canada Clients and Veterans of Other Countries. URL: <https://www.veterans.gc.ca/en/about-vac/reports-policies-and-legislation/policies/out-canada-clients-and-veterans-other-countries> (дата звернення: 05.06.2026).
- 46.Veterans Affairs Canada. Rehabilitation Services. URL:
<https://www.veterans.gc.ca/en/mental-and-physical-health/rehabilitation-services> (дата звернення: 05.06.2026).
- 47.Veterans Affairs Canada. Veterans Bill of Rights. URL:
<https://www.veterans.gc.ca/en/veterans-rights/veterans-bill-rights> (дата звернення: 05.06.2026).
- 48.Warrior Expeditions. Program Overview. URL:
<https://warriorexpeditions.org/program/> (дата звернення: 05.06.2026).
- 49.Warrior Expeditions. Qualitative Impacts. URL:
<https://warriorexpeditions.org/impact/qualitative-impacts/> (дата звернення: 05.06.2026).
- 50.Whistler Adaptive Sports Program. Annual Soldier On Camp. URL:
<https://whistleradaptive.com> (дата звернення: 05.06.2026).
- 51.World Health Organization. WHO-5 Well-Being Index. URL:
<https://www.who.int> (дата звернення: 06.06.2026).

52. Авторське соціологічне опитування ветеранів та учасників бойових дій / проведено у травні–червні 2026 р. у форматі онлайн-анкетування Google Forms. Результати зберігаються у автора.
53. Бейт Халохем Ізраїль. Реабілітаційні центри. URL: <https://www.beithalochem.org> (дата звернення: 07.06.2026).
54. Ветеранський фонд України. Інноваційні підходи до працевлаштування та перекваліфікації ветеранів: світовий досвід і перспективи для України. URL: <https://veteranfund.com.ua/innovative-approaches-to-employment-and-retraining-of-veterans/> (дата звернення: 07.06.2026).
55. Ветерани-стипендіати. Коротка історія поранених ветеранів в Америці: Частина 2. URL: <https://veteranscholars.com> (дата звернення: 05.06.2026).
56. Всесвітня організація охорони здоров'я. Індекс благополуччя WHO-5. URL: <https://www.who.int> (дата звернення: 06.06.2026).
57. Державне агентство розвитку туризму України. Подорож до себе. Шляхи відновлення : офіційна сторінка програми. URL: <https://www.tourism.gov.ua/podorozh-do-sebe> (дата звернення: 07.06.2026).
58. Європейська рада. Права ветеранів та військовослужбовців в Україні. URL: <https://www.coe.int/en/web/kyiv/rights-of-veterans-and-personnel-of-armed-forces-in-ukraine> (дата звернення: 05.06.2026).
59. Журнал досліджень ветеранів. Ігри нескорених та відновлення ідентичності. 2025. URL: <https://journal-veterans-studies.org/articles/814/> (дата звернення: 06.06.2026).
60. Журнал досліджень ветеранів. Політ честі: час пам'ятати. 2022. DOI: 10.21061/jvs.v8i1.335.
61. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» : Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 06.06.2026).
62. Івано-Франківська обласна державна адміністрація. ДАРТ запускає національну програму «Подорож до себе. Шляхи відновлення». URL:

- <https://www.if.gov.ua/news/dart-zapuskaie-natsionalnu-prohramu-podorozh-do-sebe-shliakhy-vidnovlennia> (дата звернення: 07.06.2026).
- 63.Ігри Нескорених Ванкувер – Вістлер 2025. Заключний звіт. 2025. URL: <https://invictusgames2025.ca> (дата звернення: 05.06.2026).
- 64.Інститут Білля про права. Закон про військовослужбовців (GI Bill). URL: <https://billofrightsinstitute.org/essays/the-gi-bill/> (дата звернення: 05.06.2026).
- 65.Кабінет Міністрів України. Стратегія ветеранської політики на період до 2030 року : розпорядження КМУ від 29.11.2024 № 1209-р. URL: <https://mva.gov.ua/prescenter/category/86-novini/uryad-shvaliv-strategiu-veteranskoi-politiki-na-period-2030-roku> (дата звернення: 06.06.2026).
- 66.Мережа Honor Flight. Про нас. URL: <https://www.honorflight.org/about-us/> (дата звернення: 05.06.2026).
- 67.Міністерство у справах ветеранів України. Нова ветеранська політика — серед головних напрямків Плану пріоритетних дій Уряду на 2024 рік. URL: <https://mva.gov.ua/prescenter/category/86-novini/nova-veteranska-politika-sered-golovnih-napryamiv-planu-prioritetnih-dij-uryadu-na-2024-rik> (дата звернення: 06.06.2026).
- 68.Міністерство у справах ветеранів України. Ветеранська політика — серед ключових пріоритетів Програми дій Уряду на 2025–2026 роки. URL: <https://mva.gov.ua/prescenter/category/86-novini/veteranska-politika--sered-kluchovih-prioritetiv-programi-diy-uryadu-na-2025-2026-roki> (дата звернення: 07.06.2026).
- 69.П'ята міська поліклініка м. Львова. Програма реабілітації та абілітації ветеранів війни. URL: <https://5poliklinika.lviv.ua/programa-reabilitaciyi-ta-abilitaciyi-veteraniv-viyni> (дата звернення: 06.06.2026).
- 70.Проект історії соціального забезпечення. Міністерство у справах ветеранів США: історія. URL: <https://socialwelfare.library.vcu.edu/federal/us-department-of-veteran-affairs/> (дата звернення: 05.06.2026).

71. Програма «ФОРТ». Кемп++ : програма реабілітації ветеранів. URL: <https://fort.in.ua/camp/> (дата звернення: 07.06.2026).
72. Табір Максимум. Програми для ветеранів та членів їх родини. URL: <https://maximum.camp/veterans> (дата звернення: 07.06.2026).
73. УНІАН. В Україні запустили національну програму з розвитку туризму для відновлення психіки і здоров'я українців. URL: <https://www.unian.ua/tourism/news/v-ukrajini-zapustili-nacprogramu-z-rozvitku-turizmu-dlya-vidnovlennya-psihi-i-zdorov-ya-ukrajinciv-13340268.html> (дата звернення: 07.06.2026).
74. Фонд «Кленова надія». Програма реабілітації ветеранів «Я повернувся» (Veteran Resilience Training). URL: <https://www.maplehopefoundation.org/uk/updates/veteran-resilience-training/> (дата звернення: 07.06.2026).
75. Фонд «Кленова надія». Проєкт «Я повернувся». URL: <https://www.maplehopefoundation.org/uk/projects/i-have-returned/> (дата звернення: 07.06.2026).
76. Шамбала. Походи Карпатами для ветеранів. URL: <https://shambala.com.ua/blog/carpathian-hikes-for-veterans/> (дата звернення: 07.06.2026).
77. Еспreso. Захід. Попри сніг у квітні: ветерани піднялися на Говерлу та Петрос. URL: <https://zahid.espreso.tv/novyny-zakarpattya-popri-snig-u-kvitni-veterani-pidnyalisya-na-goverlu-ta-petros> (дата звернення: 07.06.2026).

Додатки:

Додаток А

Модель функціонування програми National Veterans Wheelchair Games як інструменту спортивної реабілітації та соціальної інтеграції ветеранів.

Джерело: <https://wheelchairgames.org/>

Додаток Б

Модель функціонування програми Honor Flight Network

Джерело: <https://www.honorflight.org/>

Додаток В

Карта трьох основних маршрутів Warrior Hike

Джерело: <https://warriorexpeditions.org/program/>

Додаток Г

Модель функціонування програми SOLDIER ON CANADA

Джерело: <https://www.soldieron.ca/>

Додаток Г

Члени команди з веслування

Джерело: <https://www.cmfmag.ca/2022-invictus-games-a-success-for-team-canada/>

Додаток Д

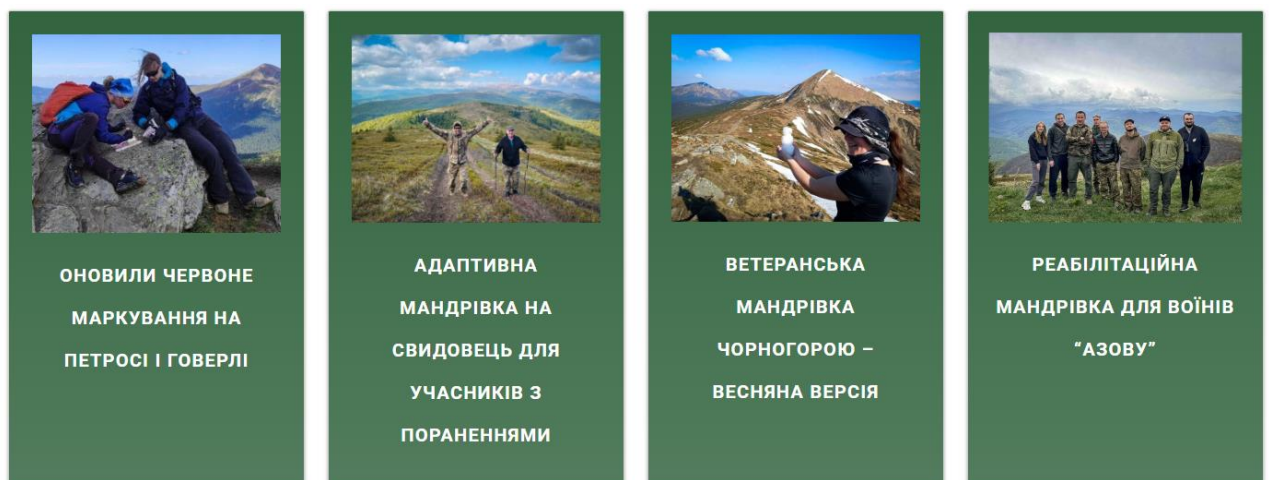

Фото-звіти “Волонтерські мандрівки” подорожуючих ветеранів.

Джерело: <https://volunteertravels.org.ua/eco-zvity/>

Додаток Е

Географія реалізації програми Operation Surf та маршрут переміщення учасників від медичної реабілітації до програми адаптивного серфінгу у США.

Джерело: <https://operationsurf.org/>